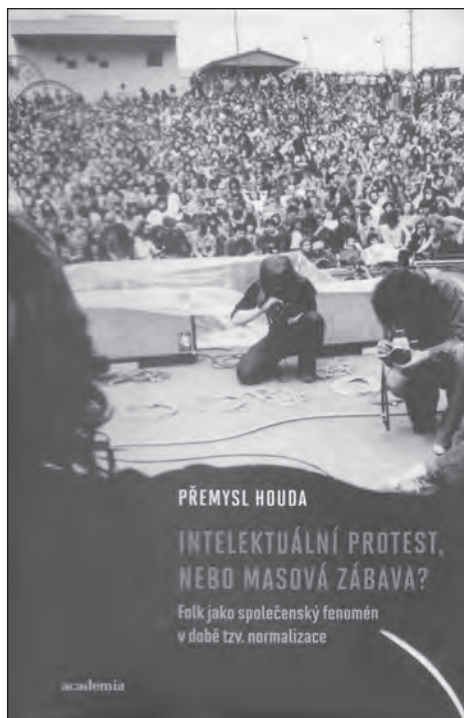

Tři hlasy k jedné knize
Konfrontace – kontrasty – kontexty

Diskuse

Intelektuální protest proti masové produkcí historických děl aneb Obsah a kontext znevažující (nejen) jednu knihu a jedno téma

Zdeněk R. Nešpor

HOUDA, Přemysl: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace.* (Šťastné zítřky, sv. 12.) Praha, Academia 2014, 239 stran, ISBN 978-80-200-2353-7.

Pominu-li politické dějiny, jejichž studium stále hraje prim, avšak jejichž „export“ se z pochopitelných důvodů valně nedaří, moderní česká společnost věru nemá mnoho specifického, co by mohla nabídnout širšímu kulturnímu společenství. Ačkoli to není jediný důvod „zápecnictví“ většiny české historické obce, jejíž publikační obzor sahá nanejvýš do sousedních zemí, většina z nás neumí, nechce nebo nemůže „prodat“ ani to málo, čím naše společnost vskutku výjimečná byla a co by přispělo k obecnému obohacení, i když třeba někdy jen ve formě odstrašujícího příkladu. Ještě horší však je, že si mnohá specifika české kulturní a sociální historie neuvědomujeme ani sami, a pokud je vůbec studujeme, jde o zájem jednotlivců. Příkladem budiž – bez nároku

na úplnost a se záměrem o postižení co možná široké palety témat¹ – třeba meziválečné a pak „normalizační“ trampské hnutí,² fenomén chatařství a (zejména) chalupářství,³ meziválečná a krátce poválečná sociální politika,⁴ intelektuální boom šedesátých let, snad nejvýrazněji se projevující prostřednictvím dialogů mezi marxistickými a křesťanskými mysliteli,⁵ nebo výjimečné řešení posledních věcí člověka spočívající v masovém rozšíření a faktické standardizaci pohřbů žehem.⁶ V případě sociokulturních fenoménů čtyřiceti let komunistické vlády se nicméně začíná blýskat na lepší časy díky akademické edici *Šťastné zítřky*, byť je zatím spíše souborem dílčích postřehů a témat než ucelenou řadou, její kvalita má k vyrovnanosti daleko a na čtenáře mnohdy působí víc jako zdroj nostalgických vzpomínek než shrnutí dlouhodobé a komplexní výzkumné práce.

Výše uvedené příklady do *Šťastných zítřků* a namnoze ani jinam zatím cestu nenašly. A to přesto, že jde o velká témata, jež by mohla mít mezinárodní (nejen) akademickou rezonanci a současně přispět k zásadní sebereflexi současné české společnosti, o témata, jež sice neleží zcela ladem, ke škodě věci jsou však na okraji pozornosti zdejšího akademického bádání. Příznačně se jim také častěji věnují autoři zakotvení mimo standardní instituce historického výzkumu nebo přímo z jiných oborů. Možná je to všechno i tím – nechť laskavý čtenář promine autorovi jeho obsesi – že většina uvedených (a dalších) témat tak či onak souvisí se zvláštním, sotva však hlouběji reflektovaným vztahem moderních Čechů k náboženství.⁷ Výsledkem každopádně je, že zatímco diskutujeme o každé marginálii politických dějin nebo biografii „českých výtečnicků“, diskuse nad těmito tématy nemohou probíhat už jen proto, že se jim sotvakdy věnuje víc než hrstka vzájemně spřízněných autorů.

- 1 Výběr je přirozeně určen i subjektivními hledisky a mírou (ne)znalosti autora, v žádném případě proto nemůže být považován za hodnotící. Ke každému z témat uvádím jen ilustračně jednu z (obvykle četných) prací „relevantního“ (viz níže) autora či autorů.
- 2 ALTMAN, Karel: Trampové a moc: K problematice postavení trampských hnutí ve společnosti od počátku dvacátých let do současnosti. In: *Český lid*, roč. 87, č. 3 (2000), s. 223–238.
- 3 SCHINDLER, Petra: Chatařství a chalupářství. In: ČORNEJOVÁ, Alžběta (ed.): *Volný čas v komunistickém Československu: Dokumentační výstava*. Praha, Pražská edice 2010, s. 36–43; srv. již LIBROVÁ, Hana: Dva typy druhého bydlení v ČSR. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. (Řada G – Sociologica, č. 19.) Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1975, s. 53–64.
- 4 RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor a kol.: *Sociální stát v Československu: Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha, Auditorium 2012.
- 5 LANDA, Ivan – MERVART, Jan a kol.: *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu*. Praha, Filosofie 2015 (v tisku).
- 6 NEŠPOR, Zdeněk R. – NEŠPOROVÁ, Olga: „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí“: Čtyři pohledy na vývoj křesťanského hnutí v české společnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 18, č. 4 (2011), s. 563–602.
- 7 Srv. NEŠPOROVÁ, Olga – NEŠPOR, Zdeněk R.: Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 6 (2009), s. 1215–1237; v obecnějším kontextu NEŠPOR, Zdeněk R.: *Přiliš slábi ve víře: Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha, Kalich 2010; k problémům (českého) akademického studia religiozity TÝŽ: *Ne/náboženské naděje intelektuálů: Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*. Praha, Scriptorium 2008.

Častěji jde o „životní téma“ jednotlivce, který může o ne/správnosti vlastního pohledu na minulost na patřičné úrovni rozprávět nanejvýš se zrcadlem.

Aby toho nebylo málo, polistopadové české dějepisectví je ve své většině trvale podezřívavé vůči jakýmkoli teoretickým konceptům a hlubší metodologické reflexi,⁸ nebo jich – což vyjde nastejno – není schopné. Absence teoretického ukotvení výzkumu je pak řešena dvojnásobným způsobem. Zaprvé – v historické obci „standardněji“ a s dlouholetou „praxí“ – prostřednictvím důsledné orientace na prameny a jejich co možná věrné, nanejvýš kontextuálně ukotvené „převyprávění“. Namísto tematizace intelektuálně podnětných a společensky či akademicky, v neposlední řadě třeba i metodologicky zajímavých problémů se opisují archivy (nebo sbírají rozhovory s pamětníky v případě fenoménů novějších dějin). Vzhledem k rozsahu a míře zpracování jejich fondů s tím vystačíme ještě dlouho, a dokonce nám to umožňuje jistou blahosklonnost: při honbě za ještě nepopsanými („neopsanými“) tématy dáváme prostor i „amatérům“, badatelům stojícím mimo hlavní proud akademického dějepisectví nebo i mimo akademickou obec. I když se na ně většina historiků dívá svrchu, citace příslušných spisů se v poznámkovém aparátu hodí vždycky; jejich užitečnost je však vnímána jen v materiálové rovině, ačkoli by v některých případech mohly být vysoce podnětné i svou metodologií a/nebo teoretickým zázemím.

Druhou – v očích autora při své absolutizaci neméně špatnou – cestou je implicitní přiznání vlastní nedokonalosti a více než pošilhávání po zahraničních, v současnosti především západních vzorech. Tato cesta, která byla načas opuštěna spolu se „vzory“ východními, užívanými víceméně ritualizovaně a bez zájmu, natož porozumění (v mnoha případech ovšem oprávněně, protože nebylo čemu v nich porozumět a jak je smysluplně využít), stoupá v oblibě mezi částí mladších historiků i dalších humanitních a sociálních vědců. Umožňuje jim rovněž jisté diskuse, třebaže začasť jen v rámci obdobně smýšlejících „sekt“ mezinárodního akademického pole. Nese sebou nicméně přinejmenším dvojitý úskalí. Ateoretičnost a nezájem o metodologii vedou k tomu, že apriorní základy historické práce – včetně volby témat hodných poznání – jsou přebírány (nechci-li napsat přímo: bezduše kopírovány) odjinud, bez vědomí jejich možných omezení a hlubší reflexe ne/validity pro českou společnost. V komparativních diskusích se to totiž neprojeví a mezi obdobně smýšlejícími nepozná, zvláště když čeští pretendenti obvykle nestojí příliš vysoko na hierarchickém žebříčku příslušného akademického klanu. S tím ostatně souvisí i druhý problém, totiž primárně materiálová exploatace fenoménů českých dějin, jejichž význam se z mezinárodní srovnávací perspektivy smrskává do zajímavého konkrétního proti/příkladu na úrovni poznámky pod čarou. Naši „borci“, vydávši se touto cestou, se pak mohou chlubit citací v předním světovém díle, aniž by hladina poznání „utrpěla“ byť jen minimálním navýšením.

8 Srv. např. BENEŠ, Zdeněk: Obtížné pojmy, či pojmy na obtíž? Teorie a filozofie dějin v české historiografii. In: HOLZBACHOVÁ, Ivana a kol.: *Filozofie dějin – problémy a perspektivy*. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 71–86; HORSKÝ, Jan: O smyslu dějepisu aneb Braňme se faktografům. In: *Dějiny a současnost*, roč. 28, č. 5 (2001), s. 2–4.

Vrátíme-li se na začátek těchto nesoustavných, aniž pak vyčerpávajících úvah, je zjevné, že stoupenci obou cest spolu málokdy komunikují, natož aby diskutovali. Při realizaci svých individuálních publikačních strategií, jak se dnes nepěkně říká, si „do zelí nelezou“ a jiné důvody zjevně nemají. Comtova údajná „cerebrální hygiena“, spočívající v odmítání číst jakékoli jiné autory, byla povýšena na akademický standard, třebaže k ní v naprosté většině vedou především vysoce „praktické“, utilitární důvody.⁹ Výjimky potvrzující pravidlo nechť prominou, stačí však vzít do úvahy aktuální množství recenzí a citací, jejichž autoři citované dílo vskutku přečetli, vzhledem k velikosti současné vědecké a vědecko-pedagogické obce.¹⁰

Třebaže tyto úvahy mají obecnější platnost – aniž by si jejich autor dělal iluze, že svým stěžováním cokoli změní – můžeme je na tomto místě vztáhnout k dílu Přemysla Houdy *Intelektuální protest, nebo masová zábava?*. Nemá tím být řečeno, že tato práce představuje snad nějaký exemplární příklad naznačených úskalí, jež provázejí valnou část tuzemské historické produkce, zároveň se však v tomto ohledu z mainstreamu ani zřetelněji nevymyká; namísto ní by zde mohl figurovat mnohý jiný titul z novinek české historické literatury.

Houdovou zásluhou se do centra pozornosti (konečně!) dostal český folk šedesátých až osmdesátých let, hudební žánr stylově, strukturně i svým společenským ohlasem značně překračující kategorii populární hudby. Folk nepochybně představoval jak vzhledem ke svému rozsahu a délce trvání, tak i míře společenské recepce (kvalitativní hodnocení ponechme pro jeho subjektivní charakter stranou, rozhodně by však nemuselo být špatné) jedno z významných specifíků moderní české společnosti, které by mohlo a mělo budit pozornost nejen v naší kotlině. Jeho akademická reflexe byla přitom dosud velmi nedostatečná¹¹ a diskuse o něm

9 Sarkasticky by bylo možné v nadsázce říci, že jediný důvod vedoucí ke čtení je – plagování; k tomu srv. PEŠEK, Jiří: Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie. In: *Český časopis historický*, roč. 112, č. 3 (2014), s. 497–511.

10 V případě historie není zřejmě k dispozici žádná analýza, pro sociologii srv. NEŠPOR, Zdeněk R.: Před ¾ stoletím... Kvantifikovaný esej o časopisecké produkci české sociologie před nástupem marxismu a dnes. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 43, č. 2 (2007), s. 397–422.

11 Pominu-li poměrně početnou publicistiku, na prvním místě samozřejmě z pera Jiřího Černého, a publikované vzpomínky, tak české folkové hudbě se po roce 1989 jen okrajově věnovali někteří muzikologové (KOTEK, Josef: *Dějiny české populární hudby a zpěvu 19. a 20. století*, sv. 2. Praha, Academia 1998, s. 339–344; VLČEK, Josef: Hudební alternativní scény sedmdesátých až osmdesátých let. In: ALAN, Josef (ed.): *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 201–264); širě orientované studie muzikoložky Heleny Pavličkové a pedagoga Josefa Prokeše dosud zůstaly ne zcela naplněným příslibem (PAVLIČKOVÁ, Helena: The History of Czech Modern Folk Music. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Philosophica-aesthetica*, č. 19. Olomouc, Univerzita Palackého 2000, s. 113–122; PROKEŠ, Josef: *Česká folková píseň v kontextu 60.–80. let 20. století*. Brno, Masarykova univerzita 2011, 1. vydání 2003). Dále je k dispozici rozbor religiózních prvků (i funkcionálně pojatých) ve folkové hudbě z pera autora tohoto příspěvku, který kvůli absenci jiných zdrojů nechtěně supluje obecnější historickou analýzu: NEŠPOR, Zdeněk R.: *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.

prakticky úplně chyběla, protože část autorů preferovala „světovější“ témata – z oblasti populární hudby kupříkladu rock'n'roll a nejnověji některé marginální žánry, respektive společenské skupiny – a zbytek byl materiálově ponořen v něčem jiném. Titul *Intelektuální protest, nebo masová zábava?* proto představuje záslužné a pozornosti hodné vykročení k jednomu z velkých témat moderní české společnosti.

Hned na tomto místě však dlužno zmínit rovněž stíny. První skutečný pokus o historické postižení tohoto fenoménu je dílem jednotlivce, jemuž nepředcházela žádná širší diskuse a jehož autor sotva reflektuje i to málo, co už bylo napsáno. Navíc jde o začínajícího historika, který má s výše uvedenými „amatéry“ společnou neznalost nebo nedůvěru vůči svým jinak orientovaným předchůdcům, stejně jako vůči teorii a metodologii historické práce, jež mu namnoze splývá se „svědectvím archivů“ (a orálněhistorických pramenů). Je orientován právě na jednu konkrétní, „svou“ oblast bádání¹² a nedělá si hlavu s tím, že nechte (nečetné) jiné autory, domácí ani zahraniční.¹³ Bude-li v tom pokračovat dál, ve smyslu mých stesků má šanci dotáhnout to na „profesora folkologie“, aniž bych tím chtěl význam jeho práce, či dokonce tématu jakkoli zlehčovat. Snad je jen škoda, že všechno toto (a budoucí) úsilí by mohlo přinést něco víc – autorovi, čtenářům i společnosti.¹⁴

* * *

Houda svou knihu charakterizuje jako „mozaiku typologicky různě vystavěných kapitol“ (s. 10 n.), musíme ji proto projít právě po jednotlivých kapitolách, věcně obvykle spojovaných do návazných dvojic. V první a druhé kapitole autor popisuje ideologické a legislativní usměrňování populární hudby, od počátku uplatňované komunistickým režimem, a to včetně konkrétních institucionálních opatření, jejichž cílem bylo prosazovat „náležitou“ hudbu. Stálo by přitom za zmínku, že kromě estrád po sovětském vzoru šlo v padesátých letech především o „kult lidovek“, což samozřejmě nadlouho, přinejmenším po většinu následující dekády, ovlivnilo i vztah folkařů k nim. Naopak „imperialistickou diverzí“ byl zpočátku jazz a později rock'n'roll, kdy (zejména v prvním případě)¹⁵ autor prostřednictvím dobových

12 Houda již zpracoval knihu o volném svazku písničkářů Šafrán (HOUDA, Přemysl: *Šafrán: Kniha o sdružení písničkářů*. Praha, Galén 2008). Jde o dílo záslužné, potýkající se ovšem s velmi podobnými problémy jako *Intelektuální protest, nebo masová zábava?*.

13 Zůstaneme-li jen u citovaných (více méně) současných domácích autorů, Houda patrně nezná Kotka ani Prokeše, v případě Heleny Pavličíkové cituje její diplomní práci, ne však už další texty, a knihu *Děkuji za bolest...* využívá velice nedostatečně, jako by četl jen úvodní kapitoly (srv. citace na s. 99 a 103).

14 Rád na tomto místě přiznávám, že jsem jako jeden z odborných lektorů (dvakrát) posuzoval Houdův rukopis pro Ediční radu Akademie věd ČR, a mnohé mé výhrady pramení ze zhrzenosti nad tím, že autor meritorní podněty z posudků prakticky nevyužil.

15 Rock'n'rollu se z podobné perspektivy, ovšem v rámci širšího pojetého výkladu, věnoval především Miroslav Vaněk (VANĚK, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha, Academia 2010; k tomu srv. i mou recenzi v *Sociologickém časopise / Czech Sociological Review*, roč. 47, č. 1 (2011), s. 184–187).

dokumentů a vzpomínek pamětníků plasticky rekonstruuje ideologické i mocenské zásahy proti (nechtěnému) „degenerovanému umění“. Připomíná, že strukturně podobná kritika jazzu zazněla už z úst nacistických ideologů, i to, že „stejně generační sváry byly ... pozorovatelné i na Západě“ (s. 56), což se projevilo kupříkladu v argumentaci některých amerických evangelikálů; dodal bych jen, že právě v posledně uvedených případech vůbec nemuselo jít o generační, nýbrž o primárně hodnotový a sociálněorganizační střet. Závažnější jsou nicméně tři jiná opominutí.

Paleta „nechtěných“, a tudíž mocensky marginalizovaných žánrů byla přinejmenším v padesátých letech rozsáhlejší – zahrnovala kupříkladu i kabaretní kuplety nebo tramské písničky, proti nimž obvykle nešla použít stejná argumentace ani mocenské prostředky jako proti jazzu. S „jazzovou základnou“ hudebních omezení, již prezentuje Houda, proto nevystačíme. Nadto je – zadruhé – sporné, zda a nakolik byla tato omezení reálně uplatňována v období takzvané normalizace, o něž jde autorovi především. Příznačné je už jen to, že legislativní opatření se prakticky výlučně týkala hudebních skupin a jejich vystoupení spojených s tanečními zábavami, zatímco pozdější folk byl z velké míry spojen s jednotlivci a jinými typy produkce. Autor uvádí, že omezující nástroje pocházely z padesátých, nejpozději šedesátých let a pak už se výrazněji neměnily – nutno však také říci, že se podstatně lišilo jejich ne/uplatňování v praxi. Konečně zatřetí nelze tak úplně „přeskočit“ léta šedesátá: právě tato dekáda byla obdobím zrodu českého folku, a to hned v několika dost odlišných formách (šlo přinejmenším o ohlasy amerického folkového revivalu à la Spirituál kvintet, dále o písničkáře na divadelních prknech – raného Karla Kryla nebo třeba Vodňanského & Skoumala, nejpozději i o „české hippies“ ztělesněné Jaroslavem Hutkou), jejichž protagonisté volili různé strategie tvorby i veřejného vystupování, což také působilo obtíže při snahách o jejich postizení – jak v podobě nějaké formální definice českého folkového hnutí, která v Houdově knize fakticky absentuje, tak ve druhém významu represivního tlaku, jemuž scházely snadno použitelné a pro celý žánr jednotné nástroje.

Sociální kontext takzvané normalizace, na niž Houda svou knihu zaměřil, přibližují třetí a čtvrtá kapitola, vystavěné opět na kombinaci svědeckvých dobové publicistiky, archivních dokumentů a pamětnických vzpomínek. Pozitivní je, že text není příliš „přetížen fakty“, která jen ilustrují pokus o narativní ztvárnění doby „bezčasí“ a marginalizačních opatření proti protestní hudbě, má to však i svá úskalí. Rada pramenně a/nebo kontextuálně nedoložených tvrzení působí zkratkovitě nebo nepromyšleně. Netvrdil bych například, že „udělat ‘pořádek’ v hudbě bylo nejobtížnější“ ve srovnání s filmem a literaturou (s. 61). Spisovatelé přeci mohli psát do samizdatu, který se obrovsky rozšířil, někteří i vydávat v exilu, zatímco organizace pololegálních či ilegálních koncertů byla samozřejmě obtížnější, už kvůli přímé účasti publika. Rozsáhlejší výklad by měl být věnován také „meziprostoru“ mezi oficiální scénou a zakázanými hudebníky, vždyť právě na tomto území se nacházela většina českých písničkářů. V mnoha ohledech „mezní“ postavení folkové hudby, jež Houda několikrát připomíná, avšak pohříchu hlouběji neosvětluje (s. 8 a 75), si ostatně uvědomovali sami protagonisté – vzpomeňme třeba i na hořké Soukupovy verše „tak co bysem si zapíral, mě komunismus vychoval“.

Teprve po těchto „kontextualizačních“ kapitolách se autor (v páté kapitole) věnuje původu a vymezení folkové hudby a (v šesté kapitole) jejímu základnímu představení. Má pro to dobré důvody, ani v jednom případě nejde o snadno uchopitelné téma. Lze-li však bez problémů přijmout strategii, že čtenář je napřed zasvěcován do represí proti folku, aniž je tento fenomén blíže definován, a teprve pak se dostane k meritu věci, podstatně horší je to s rozsahem a výkladovou hloubkou těchto stěžejních pasáží celé knihy. Jejich stručnost lze patrně vysvětlit tím, že se v nich autor nemůže opřít o své standardní prameny, to však nemůže být omluva. Zdá se dokonce, že Houda si s vlastním předmětem svého díla neví rady. Na základě starší literatury sice prezentuje základní obrysy několika vln amerického folkového hnutí (relevantně přitom poznamenává, že nešlo o jediný inspirační zdroj jeho o něco pozdějších českých analogií), nejde však příliš do hloubky, a především nedokáže vysvětlit, proč se přes své (přinejmenším zpočátku evidentní) levicové názory mohlo stát tak inspirativním pro české folkové písničkáře i publikum, jimž byla oficiálně proklamovaná a namnoze i faktická levicovost zcela cizí. Ani pokus o definici folku vlastními texty a „mikrokosmem svobody“ na koncertech (s. 100) nezní moc přesvědčivě, protože by jej – a možná lépe – naplňovala celá řada jiných žánrů populární hudby. Houda sice odmítá „příliš široké vymezení folku“ (s. 8), nějaké užší definice se však v jeho knize nedobereme. Tato rezignace na teorii by byla přijatelná jen tehdy, kdyby autor explicitně přiznal definici dobovým výčtem, tím by se ovšem dostal do problému s autory a interprety, které jako folkové vidět nechce – známým příkladem budiž Jan Nedvěd.

Obdobnou pachut ve čtenáři zanechává následující kapitola, přinášející stručně představení českého folku a jeho témat. Staví-li folk v Houdově chápání „především na slově“ (s. 9), dvaatřicet stran textu (třináct procent knihy) věnovaných folkovým textům mi připadá trochu málo, výběr témat i písničkářů je nadto silně nahodilý. Jestliže Jan Vodňanský a Petr Skoumal, proč ne Miroslav Paleček a Michael Janík?! Pokud Charlie (Karel) Soukup nebo The Hever & Vazelína Band, proč ne Svatopluk Karásek, když Jaromír Nohavica, proč ne Pepa (Josef) Streichl?! Pokračovat by šlo téměř *ad infinitum* – zarážející je přitom rovněž téměř úplná absence folkových skupin¹⁶ – nehledě k tomu, že většina písničkářů je představena jediným textem, který je pro jejich tvorbu sotvakdy (plně) reprezentativní. Lze se ostatně ptát i na to, kam zmizeli emigranti? Karel Kryl na vlnách Svobodné Evropy i pašovaných „elpíčkách“ nebyl „přeslechnutelný“, repertoárově to však již nebyl (jenom) Kryl šedesátých let, ba ani jejich samotného konce, a nebyl také sám. Tím vším nemá být řečeno, že Houda píše špatně – jen tolik, že prostor věnovaný podstatě a proměnám mnohostranného žánru je zcela nedostatečný, a už tím vlastně znemožňuje jeho adekvátně široké a dostatečně hluboké uchopení. Mnohvrstevnost a dlouholetý

16 Výjimku tvoří jen zakladatelský Spirituál kvintet (a letmo zmínění Rangers a evangelické kapely), uniká mi však smysl poznámky, že Berani „formálně navazovali“ na Spirituál kvintet (s. 104) – nešlo přeci ani o organizační, ani personální, ale fakticky ani repertoárovou návaznost, neboť zatímco Spirituál kvintet přinejmenším nezdůrazňoval náboženskou podstatu svého repertoáru, Berani činili pravý opak.

vývoj českého folku by vyžadovaly víc, kromě stránkového rozsahu také dostatečný nadhled a schopnost systematické kategorizace, právě to však v knize citelně chybí. Autorovi se lépe daří v následujících, fakticky vzato případových studiích – kapitolách věnovaných vybraným fenoménům: neformálnímu společenství Šafrán, Sekci mladé hudby v rámci Svazu českých hudebníků a festivalu Folková Lipnice.

Kapitola pojednávající o Šafránu věcně shrnuje Houdovu již citovanou dřívější knihu, proto je prakticky bezrozporná – a současně pro stávající dílo nezbytná. Plasticky totiž ukazuje možnosti a meze působení písničkářů v sedmdesátých letech stejně jako fungování represivního aparátu proti nim. Významné jsou třeba i zmínky o úloze časopisu *Melodie*. Po nezvládnutých meritorních kapitolách se tím autor i kniha vracejí na „bezpečnější“ půdu pramenně podloženého výzkumu „dění kolem folku“, i tomu však schází širší nadhled. Rozborem situace v sedmdesátých letech totiž Houda ukazuje, že „totalita padesátých let je ... principiálně odlišnou od systému let sedmdesátých“ (s. 160), a nechtěně tak zpochybňuje tvrzení kapitol předchozích o návaznosti represivních institucí. Totéž platí i v případě Sekce mladé hudby o dekádu (respektive v knize kapitolu) později.

Pro folk osmdesátých let byly charakteristické festivaly, právě jejich existence přitom ospravedlňuje „masovost“ v názvu knihy. Proto se nelze tak úplně vyhnout nejmasovějšímu ze všech, plzeňské Portě (autor tak činí v poznámce pod čarou na straně 182), a především teoretické koncepci takzvaného žánru FTC – folk/tramprská hudba/country (Michal Konečný, v knize zmíněný jen v jedné citaci), která za ním stála. S touto nikoli nepodstatnou výhradou lze pochopit, že si Houda vybral žánrově čistší – a Havlovým vystoupením ozvláštěnou – Lipnici, na níž demonstroval „všestranně užitečný“ a současně expiační charakter písničkářských koncertů stejně jako vnitřní pnutí a názorové rozdíly mezi držiteli moci, ale i mezi posluchači. Síla výkladu je (opět) v autentických svědectvích, méně ve struktuře pojednání a zařazení celé kapitoly, působících hlavně implicitně, a prakticky vůbec v obsahovém rozboru písničkářské produkce. Vypískání Oldřicha Janoty, který podle Houdy přišel jako „kněz nabízející místo chleba Páně kořenovou zeleninu“ (s. 198), není v tomto smyslu využito ani zdaleka dostatečně a citovaný průměr postrádá význam, je jen kýčovitý a zbytečně urážlivý.

Zdá se mi, že poslední kapitolou knihy autor spíše než věcné téma řeší vlastní posluchačské dilema: jak se postavit k prokázanému udavačství oblíbeného písničkáře, v daném případě Jaromíra Nohavici? Houda si sice stanovil zásadu vyhnout se „honu“ na agenty“ (s. 10), těžko jí však mohl v úplnosti dostat. Tím se text závěrečné kapitoly vymyká ze struktury knihy i způsobu argumentace, přechází do osobnější roviny, snaží se o porozumění. Potíž je v nedostatku přesvědčivosti. Rétorické obraty o složitosti doby, různých tlacích Státní bezpečnosti i nemožnosti generalizovat působí naneštěstí jako klišé, Nohavicovo „vyvinění“ prostřednictvím připomenutí obsahu jeho textů a filozofující argumentace by zřejmě obstálo v samotném eseji, ne však v kontextu předchozích kapitol knihy. Řešením by snad bylo jisté „odosobnění“ a objektivističtější argumentace – nebo naopak důsledně osobní postoj, nezříkající se etických soudů, zatímco abstraktní úvaha o tom, vůči komu je Nohavica vlastně vinen (s. 222), dýše bezzubostí. „Proč pláčeš, mistře

Pálči, proč pláčeš?“, ukončili jednu ze svých písní Berani, a někdy to bez podobné katarze zkrátka nejde.

* * *

Jak už bylo řečeno v úvodu, česká folková hudba šedesátých až osmdesátých let minulého století byla něčím zcela výjimečným, jak svou specifičností a dlouhodobým trváním i obrovskou oblibou žánru, tak charakterem publika a jeho zájmem. Na počátku takzvané normalizace se folk stal výrazem odporu (mládeže) proti likvidaci pražského jara a na jejím konci nakrátko vskutku masovým hudebně-společenským hnutím. Zaslouží si proto patřičnou pozornost, stejně jako Houdova závěrečná slova: „Folk se mohl stát jakýmsi skrytým hájemstvím opozičních aktivit, koncerty se transformovaly z místa provozování hudby v místa tichého protestu. V tom spatřuji důvod obrovské popularity folkových muzikantů v sedmdesátých a osmdesátých letech a v tom spatřuji také rychlé opadnutí oblíbenosti tohoto hudebního žánru po roce 1989.“ (s. 225) Autorovi se povedlo na tento fenomén (znovu) upozornit a některé jeho prvky nebo kontexty přiblížit čtenářům. Šanci na komplexní pochopení českého „písničkářství“ a jeho ohlasu však naneštěstí (prozatím) promarnil.

Nedostatky jeho knihy přitom netkví v občasných zjednodušeních či omylech, nýbrž v něčem jiném. Houda o české folkové hudbě píše – s již zmíněnou nepřilíživě šťastnou a ani argumentačně plně nedotaženou výjimkou Nohavici – „zvnějšíku“, se zájmem, ale bez dostatečného porozumění. Důkladně rozebírá vnější omezení a represe proti ní, dokáže se vyrovnat s její recepcí a přinejmenším některými sociálními funkcemi včetně implicitních, shromažďuje a vydává svědectví archivů i orálních pramenů. Přes to všechno se mi zdá, že mu z velké míry uniká podstata českého folku, nebo že ji alespoň velice zplošťuje. Myslím, že je to škoda a že na vině je kromě chybějící životní zkušenosti, nedostatečné sečtělosti a nezájmu o teoretické a metodologické otázky – které by v tomto případě nutně přesahovaly hranice jednoho oboru – především chvat na vydání. Jeho důsledkem je nedostatečná promyšlenost díla, vzhledem k tématu pak i „proposlouchanost“ (a vzhledem k sekundární literatuře „pročtenost“) pramenů, stejně jako absence diskusí, kolektivního přemítání a hledání porozumění minulosti. Všechno to odpovídá neduhům současné české historické vědy a spolu s nimi nezbytně vede k masové produkci málo čtených, a tím méně diskutovaných, meritorně a metodologicky nezralých „partikulárních syntéz“. Nutno říci, že i když některé z nich budou mít vysoké citační skóre, o jejich kognitivní hodnotě to vypovídat nebude; oba (ideální) typy současných českých historiků odkazy na literaturu používají víceméně ritualizovaně, byť pokaždé z jiných důvodů.

Ačkoli Houdovu knihu o českém folku za takzvané normalizace nelze přes všechny její nedostatky nepřivítat jako důležitý kámen do mozaiky poznání, jehož význam nespočívá jen v síle tématu, k drahokamu má víc než daleko. Autorovi proto přeji hlavně to, aby s dalšími příspěvky k české „folkologii“ (nebo k čemukoli jinému)

mohl co nejvíc počkat, a pak dal na stůl dílo skutečně hotové, jaké si téma zaslouží. Nechtě je to v parafrázi na titul knihy bráno jako intelektuální protest proti masové produkci (historických děl), ačkoli bychom se podle Karla Kryla bývali mohli docela dobře těšit, že „zítra snad z oblaků pár litrů koňaku naprší“.

Diskuse

Nešťastně pojmenovaná, leč velmi užitečná knížka

Aleš Opekar

Název knihy Přemysla Houdy¹ nenadchne už z marketingového hlediska. Byť jde o literaturu odbornou, vydanou nakladatelstvím Academia, přeci jen jde o produkt určený pro veřejnost a jeho název by měl vybízet k nahlédnutí. Slova jako „intelektuální“ jsou nepřítažlivá a slova jako „masový“ znějí staromódně. Podtitulu nesluší ani zkratky typu „tzv.“.

I když pomineme otázku přitažlivosti názvu, čtenář, zlákan slovem „folk“ v podtitulu, může být zklamán, když o folku jako takovém začne číst skoro až před polovinou knihy. Neříkám, že je to špatně, ale název by měl obsah lépe vystihnout. Jde tu spíše o téma legislativního usměrňování české hudební tvorby v letech 1948 až 1989 se zvláštním ohledem na folkovou scénu.

Navnaděný zájemce o folk by asi spíše než odbočky k jiným žánrům (zejména jazzu) pro úplnost uvítal dotažení folkové problematiky i v oblasti dalších fenoménů, jako je festival Porta. Autor si ale tuto skutečnost uvědomuje a v textu vysvětluje, proč k nim dostatečně nepřihlíží.

Co však už pomíjí bez komentáře, je šíření hudebních nahrávek v období „normalizace“. Jako by folkovou praxi tvořily jen klubové koncerty a ojedinělé festivaly.

---

1 HOUDA, Přemysl: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace.* (Šťastné zítřky, sv. 12.) Praha, Academia 2014.

Kolik posluchačů v Československu mohlo navštívit živé vystoupení a kolik jich mohlo slyšet folk z nahrávky? Vedle spontánního přehrávání nepočtených oficiálních gramofonových počínů na pásky a kazety a jejich dalšího kopírování mezi přáteli připomeňme především organizované aktivity, jaké představovaly putovní pásky Jonáš klubu nebo edice hudebních nahrávek S.T.C.V. (Samizdat Tapes, Cassettes & Video) Petra Cibulky. Díky nim a dalším demokazetám se mezi další a další zájemce dostávaly jak nahrávky folkových tvůrců, kteří zůstali v Československu, a nahrávky z individuálních koncertů i festivalů, tak i pašované nahrávky písničkářů z exilu. To platí i pro zvukové záznamy z festivalu Folková Lipnice, jemuž je v knížce věnována samostatná kapitola. Bez plíživého kopírování neoficiálních nahrávek by narůstání vlivu folku v české společnosti v osmdesátých letech i spiklenecký charakter folkové scény nedospěly do tak velké intenzity, jaké jsme byli svědky. Přitom je známo, že za pouhý domácí poslech „nepatřičné“ hudby, za vlastnění „zakázané“ nahrávky, mohl být držitel vyslýchán, perzekvován, a dokonce být jako student i vyhozen před maturitou ze školy.²

Autor zpracoval obrovský pramenný materiál, avšak o akci „Asanace“ je v knížce jediná zmínka (s. 157). Přitom šlo o promyšlenou policejní kampaň, která cílila na více písničkářů. Proč tedy není o této skutečnosti pojednáno podrobněji, když tolik ovlivnila domácí folkovou scénu tím, že v časech „normalizace“ přinutila její výrazné osobnosti k emigraci?

Po přečtení knížky zůstane v paměti čtenáře dojem samostatných dílčích kapitol, které jako by vznikaly bez ohledu na ostatní (Sekce mladé hudby a případ Jaromíra Nohavici jsou vlastně vzdálená témata). Naštěstí spolu kapitoly věcně souvisejí, avšak s ohledem na přirozenou četbu bych uvítal lepší tok textu s plynulejší návazností jednotlivých částí. Náhlost skoku od „normalizace“ a festivalů politické písně ke kořenům amerického folku je poněkud rušivá.

Vnímali-li bych kapitoly jako jednotlivé studie v odborném časopise, nevalila by mi jejich jistá „přepoznámkovanosť“. Odkazy na zdroje jsou samozřejmě nutností, o tom nepolemizují, dokonce vítám i odkazy na některé souvislosti literární, pokud dokreslují kulturní kontext. V tomto smyslu je úsměvná, ale i objevná souvislost pasáží o „Větropláších“ v příbězích o Neznámkovi (jen opět připomínám, že knížka byla vymezena folkem a uvedené souvislosti se týkají jazzu). Některé poznámky však bylo možné pro knižní vydání integrovat do textu a jiné, nadbytečné, odstranit. Za samoúčelné pokládám například odkazy na Shakespeara, Wittgensteina či Adorna (s. 100 n.), neboť nesouvisejí s právě pojednávanou problematikou definice konkrétního stylově-žánrového druhu.

K definici folku v podobě rozvitého souvětí, připomínajícího slovníkové heslo, přitom autor v textu nedospěl. Spíše se zapletl do úvah a komentářů nad různými přístupy k definování folku, navozujících dojem bezprostředních zápisků myšlenkových pochodů autora, až nakonec přehlédl absurdní spojení ve svém jinak důležitém vývodu: „...podstatná část písničkářova repertoáru je tvořena

2 Viz např. PAVLÍČKOVÁ, Tereza: Karel Kryl v hledáčku Státní bezpečnosti. In: DENČEVOVÁ, Ivana – STEHLÍK, Michal (ed.): *Fenomén Karel Kryl*. Praha, Radioservis 2014, s. 87.

vlastními *texty* (převážně *hranými na akustickou kytaru*)...“ (s. 99 n., zvýrazil AO). Pojímá-li autor folk jako společenský fenomén, jak o tom svědčí podtitul knihy, měl se ale pokusit jej i z tohoto hlediska pregnantně formulovat.

Vzhledem k přetížení textu poznámkami z celku poněkud vyčnívají výroky, kterým by naopak odkaz na zdroj slušel. Například tvrzení, že posluchačské jádro písničkářů tvořili studenti vysokých škol (s. 134), zní sice pravděpodobně, avšak subjektivně. V odborné studii by mělo být zmírněno vhodnou formulací anebo podpořeno referencí k sociologickému výzkumu. Není-li k dispozici, mohl si autor v tomto případě vypomoci alespoň nouzově odkazem na anketu uskutečněnou během lipnického festivalu (s. 200).

A nyní k jádru recenze: přes všechny pronesené výhrady je práce Přemysla Houdy obdivuhodná a záslužná. Autorovo pečlivé prostudování nepřeborného množství úředních dokumentů a poté jejich uvedení do vzájemné návaznosti i do kontextu s praxí je efektivním badatelským postupem nejen pro samotnou oblast folku, ale samozřejmě také pro osvětlení, jak fungovala hudební kultura dané éry ve svém celku. Houdova knížka tak poslouží jako vysoce užitečný zdroj poznání i poučení a skvělý materiál k další aplikaci.

Cenná je i obrazová příloha s vybranými dokumenty. Autor této recenze by dokonce uvítal, kdyby takováto knížka obsahovala ještě větší počet přetištěných autentických dokumentů, a to bez konkrétní vazby na jeden žánr, na jeden festival nebo na jednu osobnost, nýbrž jako obecný komentovaný přehled nejdůležitějších legislativních dokumentů ovlivňujících zdejší hudební život v daném období, doplněný o dokumentaci zásadních kauz Státní bezpečnosti, které se týkaly hudby a hudebníků.

To však rozhodně není výtka autorovi recenzované práce, který byl veden svým upřímným vyhraněným zájmem o oblast folku, ale naopak vyjádření díky za přehledy a podněty, které jeho knížka přináší.

Diskuse

Jako nedohraný folkový song

Jiří Smlsal

Historik Přemysl Houda přináší ve dvanáctém svazku akademické edice Šťastné zítřky dosavadní vyvrcholení svého badatelského zájmu o fenomén folkové hudby.¹ Navazuje tak na svou předchozí knížku o písničkářském sdružení Šafrán,² danou problematiku však tentokrát pojímá v širších souvislostech.

Práce je založena především materiálově. Houda vychází z bohaté pramenné základny, kterou tvoří široké spektrum archivních dokumentů včetně spisů Státní bezpečnosti, dále soukromá korespondence, dobová periodika i nahrávky písní. Podstatnou součástí studie jsou také rozhovory, které autor vedl s více než dvaceti osobnostmi ovlivňujícími folkovou scénu – se samotnými písničkáři, s pořadateli folkových koncertů i s tehdejšími stranickými funkcionáři.

Rozsah a rozmanitost pramenů jsou velkou předností knihy, zároveň však přispěly k jisté fragmentarizaci textu. Kniha se skládá z dvanácti kapitol, jež by bylo možno představit i jako samostatné studie, neboť některé z nich na sebe navazují jen volně. Úvodní kapitoly shrnují vývoj populární hudby v Československu po roce 1948 a proměny postojů, které k ní zaujímala státní moc. Samostatný oddíl je věnován takzvané normalizaci v hudební sféře. Folk přichází na scénu až ve druhé třetině

---

1 HOUDA, Přemysl: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace.* (Šťastné zítřky, sv. 12.) Praha, Academia 2014.

2 TÝŽ: *Šafrán: Kniha o sdružení písničkářů.* Praha, Galén 2008.

knihy. Na přehled hudebního a legislativního vývoje zde navazují kapitoly zacílené konkrétně na fenomén československého folku. V poslední třetině knihy nahrazuje autor obecný pohled téměř mikrohistorickou perspektivou. Nabízí detailní zacílení na tři hudební iniciativy, které dokázaly po jistou dobu balancovat na hranici povoleného a vřadit tak nezávislé aktivity pod hlavičku oficiálního rámce – sdružení Šafrán, Sekci mladé hudby a festival Folková Lipnice. Poslední kapitola, ve které se autor zabývá otázkou morální viny na případu spolupráce Jaromíra Nohavici se Státní bezpečností, je psaná v esejistickém tónu. Podle mého názoru by bylo vhodnější zařadit namísto ní širší shrnující závěr a tuto (nikoliv nezajímavou) úvahu vyhradit publicistickému zpracování.

Autor otevírá mnoho témat, která volně propojuje a prokládá filozofickými, sociologickými či antropologickými vstupy, cituje Karla Jasperse i Thomase Manna. Podobná intermezza však spíše rozvolňují tempo knihy. Nutno také dodat, že přestože autor často hovoří o československém folku, slovenskou scénu ve své analýze zcela opomíjí. Tematická šíře a nevelký rozsah publikace mají nutně za následek, že některá relevantní témata a teze nemohl Houda rozvést v míře, jak by si zasloužily. Jeho výkladová linie i badatelský záměr jsou však jasně čitelné a překonávají tak dílčí nekoherenci textu. Kniha je psána velmi živým a literárně zdařilým jazykem, místy zde ovšem zaznívají i disonance způsobené příliš vzletnými formulacemi s přízvukem patosu.

Folk zajímá Houdu především z hlediska vztahu ke společnosti a vládnoucí moci. Autor navazuje na tradiční výkladovou linii, reprezentovanou zejména knihou Miroslava Vaňka, který považuje některé oblasti populární hudby za „ostrůvky svobody“, rezidua nezávislého myšlení a zřídla opozičních postojů.³

Vývoj populární hudby pro Houdu představuje předeheru ke společenským změnám. Hudební uvolnění šedesátých let předznamenává a utváří atmosféru pražského jara, restriktivní zásahy do hudební sféry předznamenávají propad do vleklé „normalizační“ šedě. Nastupující změna poměrů se nejdříve projevuje v omezování svobody projevu a restrikcích v hudebním průmyslu. Houda se soustředí na vývoj zákonodárství a restriktivních opatření, která se dotýkala hudební scény v komunistickém Československu, zejména v době „normalizace“. Přehledně popisuje legislativní nástroje a mechanismy, jimiž se státní moc pokoušela ovládnout dění na hudební scéně – zřízení sítě zprostředkovatelských agentur, rekvalifikační zkoušky či tlak vyvíjený na pořadatele koncertů. Zdařile analyzuje systém mocenské kontroly i s jeho limity, zejména co se týká uplatňování proklamovaných principů v praxi. Upozorňuje na chaos v poloprofesionálních a amatérských sférách hudební produkce, na legální i nelegální praktiky, které umožňovaly působení nezávislých hudebníků, i na kroky, jimiž se je snažila ustanovující se „normalizační“ moc omezit.

Jádro Houdovy práce, stejně jako vrchol popularity folkové hudby, spadá právě do období sedmdesátých a osmdesátých let. Folková hudba slouží autorovi jako prostředek pro vystižení povahy, limitů a vnitřních rozporů „normalizačního“

3 VANĚK, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha, Academia 2010

systemu. Folk osciloval v nejasné pozici mezi polooficiálním, tolerovaným žánrem, podporovanou oficiální zábavou a tvrdým pronásledováním některých písničkářů. Houda upozorňuje na širokou škálu nezávislých aktivit, které bylo možno vtěsnat do rámce oficiálních struktur, i na hranice, jež nebylo možné překročit.

Folk je v knize pojednáván nejen jako hudební žánr, ale jako širší společenský fenomén. Pro autorovo pojetí jsou klíčové dva faktory – důraz na textovou složku písně, která nese společensky kritický obsah, a sociální kontext folku, především specifické publikum, které folkové koncerty navštěvovalo. Houda se tedy zaměřuje především na tu část folkařů (a jejich tvorby), která vyjadřovala kritiku společenských poměrů. Tento výběr je sice nutně reduktivní, má ale své opodstatnění. Vhodné by však bylo, kdyby Houda věnoval větší prostor vnitřnímu členění a jednotlivým proudům folkové scény, jak to činí například Zdeněk R. Nešpor.⁴ Podle mého názoru Houda nedostatečně rozlišuje mezi folkaři, kteří se stále víc přibližovali hlavnímu proudu (například skupiny Rangers, Spirituál Kvintet, Brontosauři), a těmi, kteří směřovali k disentu (například Jaroslav Hutka).

Kritika režimu, kterou písničkáři vyzpívali, představovala podle Houdy hlavní důvod, který tomuto žánru zajistil tak velkou popularitu. Posluchače nepřitahovaly ani tak hudební preference jako možnost slyšet nonkonformní názory a vyjádřit své pocity mimo oficiální struktury. Návštěva koncertu znamenala vstup do mikrokosmu svobody uprostřed „normalizačního“ marasmu. Například o působení Jaromíra Nohavici Houda tvrdí, že fanoušci „vnímali jeho koncerty jako téměř odbojovou činnost“ (s. 222). Autor tedy folk definuje především jeho sociálním kontextem, z hlediska jeho posluchačů, jako prostor, kde se shromažďovali lidé s podobnými, nonkonformními názory. Posluchačská perspektiva nicméně není v knize příliš zastoupena.

Domnívám se, že důraz, který Houda klade na specifickou komunitu posluchačů folku, jež se ostře odlišuje například od trampů, není opodstatněný. Folkové koncerty jistě měly velký mobilizační potenciál a mohly přispět k růstu nespokojenosti s režimem. Zůstává ale otázka, zda většinu posluchačů na folkové koncerty nepřivádělo spíše očekávání kvalitního hudebního zážitku, odlišného od soudobé popkulturní produkce a okořeněného lehkou příchutí zakázaného ovoce, než opoziční postoje. Folkový koncert mohl představovat jen kritické intermezzo, a zároveň pojistný ventil, jímž unikla nahromaděná frustrace, aby se „očistěný“ posluchač opět mohl zařadit do běžného „normalizačního“ dne. Posluchači folkových koncertů nevytvořili jednotný životní styl, nevznikla svébytná subkultura folkařů. Přestože na koncertech tleskali odvážným společenským šlehům písničkářů a jistě jim imponovaly jejich nezávislé postoje, po skončení produkce se vraceli do svých domovů a splývali s masou loajálních občanů.

Kultivovaná forma činila folk v jistých mezích pro režim přijatelný. Fanoušci folku se navíc nijak vizuálně neodlišovali a své kritické postoje nedeklarovali navenek, zůstávaly omezeny na krátkou chvíli potlesku. Nedostávali se proto do přímé

4 NEŠPOR, Zdeněk R.: *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.

konfrontace se státní mocí. Narozdíl od některých jiných hudebních žánrů, příkladně undergroundu a nové vlny, režim nikdy nevedl proti folku štvavou diskreditační kampaň a folkové fanoušky systematicky nepronásledoval. Naproti tomu jiné, primárně apolitické subkultury (například trampové nebo punkeři) mohli spíše přejít k opozičním postojům skrze neformální skupinové kontakty, které je spojovaly, a skrze represivní zásahy Státní bezpečnosti, které je politizovaly a vydělovaly z rámce socialistické společnosti. Fanoušky folku nic nenutilo k aktivnímu přijetí nonkonformního postoje.

Z rozboru folkových písňových textů Houda vyvodil zajímavý poznatek. Přestože písně folkových bardů kritizovaly stav společnosti, používali k tomu stejný arzenál, jaký byl neodmyslitelnou součástí režimní ideologie. Ke konkrétním, otevřeným politickým výpadům se folkaři většinou neuchylovali. Ve svých písních většinou tepali špatné lidské vlastnosti a narušené vztahy, které se objevují v každé době: bezohlednost, chamtivost, závist, odcizení. Využívali konvenční témata jako protest proti válce, sociální kritiku, kritiku maloměštáctví či inspiraci lidovou písní, používali je ale k vyjádření postojů, které byly s oficiální stranickou linií v rozporu. Folkaři legitimizovali své poselství a působení využitím oficiálně bezproblémových, žádoucích motivů. Podle Houdy tak podřývali autoritu režimu, když vnášeli mezi své posluchače alternativní hodnotové postoje. Tento úsudek se mi nicméně zdá příliš jednostranný. Záleželo totiž především na interpretaci. Posluchači sice mohli v poetických metaforách hledat kritiku vládnoucího režimu, pro představitele vládní moci bylo však důležité především využití povolených témat a kultivovaná forma, méně už samotný metaforický obsah sdělení. Folk a život v socialistické společnosti se nemusely vzájemně vylučovat. Ostatně Houda dokládá, že folkovou hudbu rádi poslouchali i lidé, kteří byli součástí oficiálních struktur, a to nejen funkcionáři Socialistického svazu mládeže, kteří folkové koncerty sami často organizovali, ale dokonce i příslušníci Státní bezpečnosti.

Postavení folku a jeho interpretů bylo nejednoznačné, diferencované. Někteří folkaři byli nekompromisně pronásledováni, jiní vystupovali na Festivalu politické písně v Sokolově či navázali spolupráci s StB. Někteří agenti mezi písničkáři své kolegy udávali, jiní je svými výpověďmi kryli. Někteří zakusili obě polohy. Kritické postoje přitom vyjadřovali všichni. Paradoxně právě folk se během osmdesátých let stal podporovaným žánrem. Tento rozpor Houda excelentně demonstruje na příkladu hudebního festivalu Folková Lipnice. Jeho vznik byl umožněn konstelací různých, protichůdných zájmů: úsilí pořadatelů o smysluplnou tvůrčí činnost, prostého ekonomického kalkulu, ale i snahy stranické elity o kontrolu nad účastníky a jejich udržení v rámci systému. Festival byl pořádán pod záštitou SSM, nesl podtitul „Písní za mír“ a nepřipouštěl účast nepovolených hudebníků. Pořadatelé festivalu přistoupili na oficiální pravidla, vnějškově deklarovali svou loajalitu, vřadili se do systému. To jim umožňovalo naplnit jej alternativním obsahem. Tato zvláštní, oboustranně výhodná symbióza fungovala, dokud nebyla překročena hranice povoleného. Tu představovalo vystoupení Václava Havla v roce 1988. Předznamenalo tak konec existence festivalu, ale i rychlý rozklad „normalizačního“ konsenzu.

Houdova kniha obsahuje mnohem víc než jen dějiny jednoho hudebního žánru. Na příkladu folkové hudby demonstruje konflikt i souběžnost moci diktatury a svobodných aktivit. Ukazuje tak vnitřní rozpory a pružné hranice „normalizačního“ systému i jeho nepřekročitelné meze. Publikace nabízí mnoho podnětných informací, zároveň nastoluje dosud otevřené otázky: Vylučují se vzájemně v jednom hudebním žánru intelektuální protest a masová zábava? Rozmělnil se intelektuální protest v masové zábavě, nebo masová zábava vedla k intelektuálnímu protestu? Dilema v názvu knihy není zcela zodpovězeno. Práce se dotýká mnoha relevantních témat, často se však jedná opravdu o pouhé doteky, kterým chybí hlubší teoretická reflexe. Ve výsledku tak kniha připomíná krásnou, ale nedohranou píseň. I proto doufejme, že se Přemysl Houda ke svému dvornímu tématu ještě vrátí.

Recenze

Televize, samoobsluha a superžena

Martin Franc

BREN, Paulina: *Zelinář a jeho televize: Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. (Šťastné zítřky, sv. 11.) Z angličtiny přeložila Petruška Šustrová. Praha, Academia 2013, 458 stran, ISBN 978-80-200-2322-3.

Vzpomínám si dobře na pocit trapnosti, který jsem zažíval při debatách na konci devadesátých let o otázkách přínosu zahraničních badatelů k výzkumu nejnovějších českých (či československých) dějin druhé poloviny dvacátého století. Ještě v této době se ozývaly hlasy, že někdo ze Západu absolutně nedokáže pochopit, co se tu před rokem 1989 dělo, a jenom bude do výkladu vnášet jakési typicky západní pseudoproblémy bez spojení s tehdejší realitou. Tyto představy patří už doufejme do dávné minulosti; dnes je přínos zahraničních historiček a historiků nejnovějších českých dějin stále více respektován a oceňován. Osobní odstup od českého prostředí a minulosti jim pomáhá, aby neutonuli v záplavě nejrůznějších detailů a zajímavých, leč pro historika často velmi zrádných odboček. Z dálky lépe rozpoznávají některé základní rysy, které naopak „insiderovi“ v mnoha případech zůstávají utajeny. Většinou jsou zároveň schopni zajímavě komparovat určité fenomény z českých (československých) dějin s vývojem v jiných regionech včetně Sovětského svazu, jehož znalostí se čeští badatelé obvykle příliš nevyznačují. Kvalitní bohemisté z ciziny také obohacují český historický diskurz o nová témata i teoretické přístupy. Ti nejlepší z nich tak dokáží odkrýt celé dosud neprobádané problémové okruhy a nahlédnout vývoj české společnosti ze zcela nového a nesmírně podnětného úhlu

pohledu. Samozřejmě kritika, která není a nemusí být zároveň sebekritikou, někdy zabolí až překvapivě silně, ale s tím se už musíme smířit.¹

Nyní i v češtině vydaná kniha americké historičky Pauliny Brenové je přesně tím příspěvkem k české historii ze zahraničí, který musíme co nejradostněji uvítat.² Najdeme tu mimořádně zajímavé postřehy, originální uchopení celého neotřelého tématu, načrtnuté komparace a analogie nejenom se sovětskou realitou a děním v dalších zemích východního bloku, ale i s vývojem v západní Evropě a Spojených státech. Na české poměry stále poněkud neobvykle je studie psána spíš esejistickým stylem, bez mohutné deskriptivní zátěže s množstvím dat. Důraz je položen na jednotlivé myšlenky a zcela chybí pozitivisticky těžkopádná snaha o syntézu všech faktů a faktů k danému poměrně velmi širokému tématu. To pak umožňuje vytvořit plynulý a značně strhující obraz, který ovšem plně zapůsobí až v dialogu s aktivním čtenářem. Jde o knihu, která neuzavírá diskusi, ale naopak ji zahajuje. A právě takové knihy nám v české historiografii, zejména pro oblast soudobých dějin, neustále chybějí.³ Ovšem zároveň je potřeba podobné texty náležitým způsobem recipovat, to znamená reagovat na jejich podněty a konečně začít diskutovat a také polemizovat. Bohužel se u nás diskuse a polemika často vnímají jako vyhraněné nepřátelské akty vůči autorovi a výraz neúcty k jeho dílu. To knihám jako *Zelinář a jeho televize* značně komplikuje pozici, protože nasvěcují jen jednu fazetu složitého mnohostěnu problematiky, i když třeba mimořádně jasným světlem. Silné teze jsou někdy podloženy jen relativně úzkým výsekem materiálu a vyžadují ověření prostřednictvím svého zpochybnění. Nelze přitom zcela vyloučit, že některé ve zkoušce neobstojí, což není žádná tragédie ani hanba pro autora. Pokud tedy v této recenzi budu polemizovat s některými závěry knihy a upozorňovat na určité omyly nebo opomenutí, není účelem zpochybnout její velký přínos k poznání české společnosti „pozdního komunismu“ (abych použil terminologii autorky). Naopak tak činím v nehlubším přesvědčení, že pomáhám rozvinout její kvality, aby se mohly plně uplatnit. Co je totiž pro kreativně vytvořenou historickou knihu lepším vysvědčením, než když podnítí diskusi a přiměje čtenáře k vlastnímu přemýšlení nad jednotlivými tezemi? Zároveň však musím poznamenat, že s hlavními závěry knihy souhlasím a že odpovídají v podstatě mým poznatkům čerpaným i z jiného materiálu, než jaký je zpracováván v recenzované knize. I já se domnívám, že postoje „běžných občanů“ neurčoval ani tak bezprostřední strach jako spíše touha

---

1 V této souvislosti nemohu nezpomenout jednu německou příručku vydanou kolem roku 2000, kterou jsem před několika lety listoval. Byl to jakýsi rádce pro jednání s příslušníky různých národů. O Česích tam byla mj. i zajímavá poznámka, že i když rádi vtipkují o svých dějinách, poznámky na toto téma od cizince (zejména Němce) je mohou snadno k smrti urazit.

2 Původní vydání: BREN, Paulina: *The Greengrocer and his TV: The Culture of the Communism after the 1968 Prague Spring*. Ithaca (New York), Cornell University Press 2010.

3 Domácími příklady podobně koncipované práce jsou podle mého názoru kniha Michala Pullmanna (*Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu* Praha, Scriptorium 2011) či práce Rudolfa Kučery *Život na příděl: Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013).

po klidu,⁴ a v mnoha ohledech souhlasím i s charakteristikou specifik konzumní kultury v českých zemích v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století a s poznámkami o úloze žen v tehdejší společnosti.

Nicméně se domnívám, že obraz načrtnutý Paulinou Brenovou v některých dílčích otázkách odpovídá pouze částečně a v jednotlivých případech dokonce vůbec ne. Jestliže jsem tady poměrně rozvítě popisoval přednosti zahraničního bádání o českých soudobých dějinách, nemohu vynechat i existující nevýhody, které jsou navíc často jejich odvrácenou stranou. Tou patrně nejzřetelnější je omezená znalost jakéhosi kulturního pozadí a určitá necitlivost ke konotacím, které vnímá jen člověk žijící od dětství zde. Ani nejpilnější badatel nedokáže absorbovat celý široký kontext dění v minulosti a některé nuance prostě v dostupných pramenech chybějí. Jsou součástí jistého historického povědomí a umožňují intuitivní propojování zdánlivě nesouvisejících skutečností. Na druhé straně v tomto prostoru často bují stereotypy a klišé, kterých tak je zahraniční bohemista ušetřen. O to snadněji ovšem podléhá omylům tradovaným v sekundární literatuře a dopouští se různých faktografických omylů, zejména v oblastech, které přímo nesouvisejí s předmětem jeho zájmu.

Právě poslední úskalí je odvrácenou stranou knihy Pauliny Brenové. Bohužel zde pečlivý čtenář najde řadu faktografických chyb, a u některých z nich se nezbývá než divit, proč je nezachytila překladatelka Petruška Šustrová nebo redaktor svazku Viktor Dobrev. Z amerického pohledu se samozřejmě jedná o nepodstatné drobnosti, ale čeští čtenáři, seznámení alespoň částečně s celkovým kontextem, jimž je přeložená kniha určena, některých poklesků mohli, nebo dokonce měli být ušetřeni. Například Gustáv Husák opravdu k 30. dubnu 1968 nezastával pozici premiéra Československa, jak se dozvíme z popisky k fotografii na straně 85, zrovna jako Jaromír Hrbek ani krátkodobě nepůsobil ve funkci ministra kultury, přestože to autorka na straně 96 tvrdí. Stejně tak Jiřina Švorcová nepředsedala Českému svazu divadelních umělců – příslušná organizace totiž nesla název Svaz českých dramatických umělců. A otec prezidenta Antonína Zápotockého Ladislav nebyl utiskovaným rolníkem (srv. s. 403), ale krejčovským dělníkem (a sociálnědemokratickým aktivistou). Podobných omylů jsem v knize Pauliny Brenové objevil celou řadu, nevidím ale důvod, proč bych zde všechny podrobně vypočítával.

Zároveň se v knize vyskytují i některá klišé a mylné interpretace. Autorka například tvrdí, že výrazy jakési písne odkazující k „naleštěným chryslerům“ a „štetkám“ „vyvolávaly v mysli okázalý životní styl veksláků na černém trhu a stranických šéfů“ (s. 434). Já se naproti tomu domnívám, že nákup automobilu Chrysler a pořízení milenky (či dokonce pravidelný styk s prostitutkami) by stranickému funkcionáři mohly velmi výrazně zkomplikovat kariéru. Bylo by asi namíste konečně opustit dlouhodobě tradovanou představu o pracovnících aparátu KSČ jako hlavních

4 Dnes se již toto tvrzení ve světle nejnovějších diskusí v české historiografii může zdát jako téměř banální, ale musíme vzít v úvahu dobu, kdy kniha Pauliny Brenové vyšla poprvé. I v současnosti však lze předpokládat, že zejména publicisté budou i nadále raději pracovat s atraktivnějšími a akčnějšími obrazy národa zastrašeného permanentní represí, stojícího v neustálé a nesmiřitelné opozici k úzké mocenské skupině, která ho brutálně terorizuje.

uživatelích konzumních rozkoší západního typu. Tak tomu nebylo a ani být nemohlo, mimo jiné i proto, že většina placených komunistických funkcionářů neměla legální a snadný přístup k západní měně a jejich životní styl byl pod poměrně pečlivým dohledem. Za velmi spornou pak považují interpretaci postavy zelináře z Havlova eseje *Moc bezmocných*. Paulina Brenová ho vnímá jako „obyčejného normalizačního občana“, kterému nebylo režimem poskytnuto „konzumentství kapitalistického stylu jako spíš prostředky, aby vedl kvalitnější socialistický způsob života“ (s. 378). Jenže „zelinář“ v dobovém literárním a televizním pojetí rozhodně nepředstavoval „obyčejného občana“, ale naopak člověka s velmi nadstandardními příjmy a možnostmi (stejně jako taxikář či řezník). Právě tato skupina obyvatel ztělesňovala v maximální míře obrat společnosti ke konzumerismu. Tvrdit, že se na tohoto zelináře obracel Jaroslav Dietl jako na svého diváka, je sice působivá, ale ne zcela přesná zkratka.

Autorka sama uvádí, že se „normalizačními“ televizními seriály zabývala ještě předtím, než se staly běžnou součástí každodenní populární kultury, například v podobě levných DVD. To samozřejmě může vysvětlit některé věcné chyby v tom směru, i když nechápu, proč pro české vydání neudělala i s ohledem na tuto změnu alespoň základní faktografickou revizi. Ta se jeví jako potřebná i z toho důvodu, že Petruška Šustrová jako překladatelka nepatří zrovna ke znalcům českých televizních seriálů ze sedmdesátých a osmdesátých let. Vůbec mě rozhodnutí autorky knihu pro české vydání nijak zvlášť neupravovat poněkud překvapilo. Znovu se zde musím vrátit k původnímu názoru, že omyly, které americký či obecněji anglojazyčný čtenář pravděpodobně zcela přehlédne, v českém překladu působí hodně rušivě. A právě u pochybení v samotné materii se to ukazuje zvlášť výrazně. Americkému badateli je jistě možné tvrdit, že na snímku pocházejícím ze seriálu *Inženýrská odysea* na straně 318 je zpodoběn „inženýr Zbyněk během důležitého rozhovoru s obchodníkem ze Západu“, kdežto Čech, který příslušný seriál opakovaně viděl, hned pozná, že ve skutečnosti inženýr Zbyněk hovoří s otcem své tehdejší partnerky, staromilským a poněkud snobským advokátem na penzi (ztvárněným Svatoplukem Benešem). Tomu odpovídá i příslušný interiér, plný starožitností. Podobně divák „normalizačních“ československých seriálů ví, že Vašek ze stejného seriálu není „synem dlouhé řady inženýrů“ (s. 316). Naopak v jeho postavě je ukázána možnost sociální mobility prostřednictvím studia na vysoké škole – jeho otec může vzhledem k nedostatečnému vzdělání zastávat „jen“ funkci vedoucího prototypové dílny, kdežto Vašek se pracuje až na pozici ředitele závodu. V tomto případě ale možná jde o problém překladu, protože Američané pojem *engineer* vnímají spíše obecněji ve významu technik než jako označení spojené s vysokoškolským titulem.

Nedostatky tohoto druhu by ale neměly čtenáře znechutit a zastířit mu podnětnost mnohých autorčinných postřehů, zejména těch, které se týkají pozice žen ve společnosti v zemích východního bloku. Za důležitý považují například poukaz na propojení vývoje postavení ženy v „normalizační“ společnosti se vztahem k privátnímu konzumu a se zvýšeným důrazem na rodinu jako na „základ státu“. Pojetí žen jako stabilizačního prvku společnosti a zároveň jako regulátorek konzumu ve prospěch uměřenosti a střídmosti si jistě zaslouží mimořádnou pozornost všech historiků, kteří se zabývají českou společností a jejími každodenními praktikami v sedmdesátých

a osmdesátých letech minulého století. V této souvislosti je určitě namístě také odkaz na sovětské poměry, kde role žen ve fungování rodiny a vlastně celé společnosti měla ještě větší význam.

Za spornější považují autorčiny úvahy o vztahu „normalizační“ politické elity k otázkám konzumu a seberealizace ve společnosti. Domnívám se, že skutečná snaha prezentovat socialistický životní styl jako plnohodnotnou alternativu, kde jisté limity v konzumní oblasti jsou více než vyváženy většími možnostmi seberealizace a všestranného osobního rozvoje, se projevovала spíše v předchozím období, zejména v šedesátých letech. Naopak „Husákův režim“ (opět výraz autorky, možná poněkud sporný) se ve skutečnosti podle mého názoru o žádnou novou definici ekonomického ideálu příliš nepokoušel. Ne že by se například úvahy na toto téma neobjevovaly v tehdejším oficiálním tisku, jednalo se však spíše o rozměňování již dříve formulovaných tezí a o jejich přesvědčivosti si nedělali zvláštní iluze ani autoři příslušných článků. Rozhodně vlastním myšlenkám a tvrzením věřili méně než jejich předchůdci ze šedesátých let, kteří v té době často už nahlíželi danou problematiku z dosti odlišných úhlů jako emigranti nebo příslušníci disentu.

Bude jistě zajímavé, zda vyvolají větší diskuse pasáže knihy věnované „králi českých televizních seriálů“ z doby takzvané normalizace – Jaroslavu Dietlovi. I zde může působit poněkud rušivě na českého čtenáře skutečnost, že autorka se soustřeďuje pouze na část Dietlovoy tvorby a mnohá jeho díla zcela pomíjí. Výběr přitom není úplně jednoznačně vysvětlen a možná byl dán jenom okamžitou dostupností, či naopak nedostupností určitých seriálů. Ambivalentnost a kontroverznost této klíčové osobnosti československé televizní tvorby sedmdesátých a osmdesátých let autorka v knize spíše načrtává, než že by je důkladněji analyzovala, a tak tento nesnadný úkol čeká na další badatele. Hlubší ponor podle mého názoru vyžaduje také velmi atraktivní otázka vztahu disentu (především okruhu Charty 77) obecně ke konzumerizaci života v „normalizačním“ Československu, včetně fenoménu televizní kultury. Nebyl právě zřetelný antikonzumní prvek v úvahách mnohých disidentů jednou z příčin, proč se jim nedařilo formovat širší opozici proti režimu? Ostatně se jednalo i o jeden z důvodů neúspěchu většiny disidentů v praktické politice po listopadu 1989.

Více prostoru mohla autorka věnovat také vzniku konkrétních Dietlových děl a míře zásahů politických orgánů do jejich podoby. V tomto ohledu se omezuje spíše na náznaky, které nejsou nijak zvlášť podloženy archivními doklady. Přitom je to klíčová otázka, která se týká i významu Jaroslava Dietla jako tvůrce. Dokázal pouze kreativně a poutavě převyprávět pokyny dodané shora, anebo prosadil i některé vlastní představy a ideje? Nebyla jeho role při formování žádoucích modelů chování v socialistické společnosti přece jen závažnější, než jsme si ochotni připustit? Zdá se jasné, že například v navrhovaném přístupu k „osmašedesátníkům“ doporučoval variantu chování vedoucích politických činitelů, která minimálně části mocenských elit příliš nekonvenovala. Zrovna tak je namístě se ptát, jak osobní Dietlovoy postoje ovlivnily obraz socialistické ženy v jeho seriálové tvorbě. Rozhodně nelze předpokládat, že by straničtí funkcionáři předkládali detailní rafinované a sofistické návody, jak prostřednictvím seriálové tvorby manipulovat společnost. Ostatně ani kniha Pauliny

Brenové podobný obraz nesugeruje, podobu možných zásahů do Dietlovy tvorby však detailněji neřeší.

Ovšem stejně jako faktografických chyb je i zajímavých a v mnohém přínosných postřehů v knize Pauliny Brenové mnohem více a můj výčet je čistě subjektivní. Zmínil jsem totiž pouze ty, které mi v paměti utkvěly zvláště hluboko. V některých případech mám nicméně určité pochybnosti, zda jsou jiskřivé myšlenky podloženy dostatečnou znalostí dostupných pramenů. Hrozí tak poměrně zřetelně nebezpečí slepých uliček ve výzkumu. Přesto podle mého názoru je zvolený přístup výrazně lepší než nějaká úzkostlivě přesná deskripce bez stopy nápadu. Lze jen doufat, že v příštích publikacích autorka dokáže ještě podstatně lépe sloučit kreativní uvažování s velmi pečlivou heuristikou. Pak by se jí jistě podařilo vytvořit tituly, které by se zařadily k zlatému fondu nejen bohemistické historiografické literatury.

Kromě impulzů v uvažování o roli konzumu a konzumní kultuře v české společnosti sedmdesátých a osmdesátých let minulého století by se však kniha Pauliny Brenové měla stát i podnětem k zamyšlení nad způsobem vydávání zahraničních bohemistických titulů v českých překladech. Jak už jsem poznamenal, rozhodně nepovažuji za šťastné, že autorka knihu pro české vydání nijak zásadněji neupravila. Samozřejmě chápu, že jde o velmi nevděčnou činnost, která stojí mnoho času a autorkám či autorům přináší spíše útrapy a pocity marnosti než uspokojení či uznání. Na druhou stranu padá na váhu, že prostředí, v němž má být český překlad recipován, se od anglosaských akademických kruhů značně odlišuje a klade jiné nároky. Za této situace stojí za úvahu, zda by podstatně větší úlohu při adaptaci podobných titulů pro české prostředí neměli sehrát jejich překladatelé a redaktori. Alespoň část faktických chyb by mohli odstranit, zejména když se jedná o vcelku obecně známé skutečnosti. Nejsem si ale jist, zda překladatelé, a zejména nakladatelští redaktori jsou na takové pojetí své práce připraveni, a už vůbec cítím značné pochybnosti, zda s něčím podobným počítají příslušné nakladatelské domy a v honorářích pro překladatele a redaktory tuto práci zohledňují.

Recenze

Normalizace na pražské filozofické fakultě a sociální dějiny pozdního socialismu

Vítězslav Sommer

JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka a kol.: *Náměstí Krasnoarmějců 2: Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Togga 2012, 400 stran, ISBN 978-80-7308-426-4 a 978-80-7476-001-3;

JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka a kol. (ed.): *S minulostí zúctujeme: Sebereflexe Filozofické fakulty UK v dokumentech sedmdesátých a devadesátých let 20. století*. Praha, Academia 2014, 732 strany, ISBN 978-80-200-2345-2.

Mezi výzkumy z oblasti českých soudobých dějin, které upoutaly mimořádnou pozornost odborné i laické veřejnosti, zcela jistě patří také badatelský projekt k dějinám normalizace na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy ustavený studenty a doktorandy této instituce na sklonku předchozího desetiletí. Kolektiv autorů a autorek se původně profiloval především dokumentační prací založenou na mapování rozsáhlého archivního fondu fakultní organizace KSČ. Výsledkem počáteční fáze výzkumu bylo vydání komentované edice *Prověřená fakulta*, která zveřejnila archivní materiály dokumentující praktiky dohledu a kontroly ve vysokoškolském prostředí

po roce 1968.¹ Recenzované knihy lze považovat za klíčové výsledky celého projektu. *Náměstí Krasnoarmějců 2* představuje monografické završení dlouhodobého zkoumání fungování komunistické strany na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v sedmdesátých a osmdesátých letech. V pramenné edici *S minulostí zúčtujeme* jsou zveřejněny dva rozsáhlé materiály dokládající přípravu, průběh a ideologické pozadí normalizačních čistek a jejich pozdější zkoumání během fakultních rehabilitací po roce 1989.

Kniha *Náměstí Krasnoarmějců 2* je zatím nejdůležitější publikací vzešlou z uvedeného výzkumného projektu. Obsáhla monografie mapuje éru normalizace na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy ze dvou navzájem propojených perspektiv. První sleduje proces „očisty“ fakulty v letech následujících bezprostředně po kolapsu československé reformy z let 1968 a 1969. Autoři analyzují průběh „konsolidace“, zejména personálních změn, v širším ideologickém kontextu vyrovnání s „krizovým obdobím“. Druhá oblast jejich výzkumu se zaměřuje na fungování „očistěné“ fakulty. Autorský kolektiv se věnuje činnosti fakultní komunistické organizace a mapuje svět učitelů a studentů fakulty, zabývá se ale také činností Státní bezpečnosti na její půdě, systémem vzájemné kontroly zaměstnanců, organizací studentského života či mechanismem přijímacích zkoušek. Cílem knihy je postižení institucionálních změn a fakultní každodennosti. Autoři rovněž neskrývají ambici dosáhnout jisté míry zobecnění a použít pražskou filozofickou fakultu jako základ případové studie, která by umožnila formulovat závažnější poznatky o sociálních mechanismech normalizačního období. Pozornost si zaslouží také struktura knihy a její formální uspořádání. Autorský tým vytvořil skutečnou kolektivní monografii, která předkládá souvislý výklad a současně dává prostor odlišným autorským stylům nebo žánrové odbočce v podobě biografického exkurzu.

Přestože primárním tématem práce je fungování mocenských mechanismů pozdního socialismu na pražské filozofické fakultě, *Náměstí Krasnoarmějců 2* přichází se závěry, které překračují hranice vymezené poměrně úzkým badatelským polem dějin vysokých škol po roce 1968. Podobně jako někteří další autoři v minulosti členové badatelského týmu ukázali, že vysokoškolské prostředí lze využít rovněž pro sepsání případové studie analyzující historické fenomény a procesy celospolečenského významu.² Zejména kapitoly Matěje Spurného a Jakuba Jareše byly zjevně sepsány se záměrem vyvodit z výzkumu normalizace na FF UK obecnější zjištění, která by otevřela odlišnou perspektivu ve výzkumu sociálních dějin státního socialismu v Československu. Předložený rozbor normalizační ideologie, průběhu čistek a podoby postupně zaváděných mechanismů kontroly a dohledu představuje zásadní příspěvek k poznání mocenských vztahů v tehdejší společnosti.

1 JAREŠ, Jakub – PINEROVÁ, Klára – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka (ed.): *Prověřená fakulta: KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2009.

2 Srv. ANDREAS, Joel: *Rise of the Red Engineers: The Cultural Revolution and the Origins of China's New Class*. Stanford, Stanford University Press 2009; CONNELLY, John: *Zotročená univerzita: Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha, Karolinum 2008.

Studie analyzující úspěšnou disciplinaci jednoho z duchovních center reformního komunismu a nonkonformní politiky šedesátých let si totiž klade otázky přesahující výzkum zaměřený výhradně na akademické prostředí či specifické profesní *milieu*. Jedná se tu spíše o mikrohistorii „obnovování pořádku“ rozvinutou do obecnějších úvah o povaze vládnutí v normalizačním režimu. Autoři nejprve ukazují mocenské praktiky čistek a vylučování, tedy vládnutí „shora“ realizovaného prostřednictvím poměrně úzké skupiny fakultních stranických aktivistů. Následuje analýza vládnutí „zdola“, tedy procesu akceptace či přímo osvojování zvláštních pravidel kontroly včetně vzájemného posuzování a hodnocení ze strany fakultních učitelů. Kniha přesvědčivě líčí komplikovanou strukturu moci, pro niž byl autoritativní dohled realizovaný pomocí stranického aparátu a jeho přísných pravidel stejně důležitý jako sebedisciplinace řadových zaměstnanců instituce. Společné působení těchto mocenských praktik pak dle autorů vyústilo do ustavení zvláštní normality, která byla charakteristická pro každodenní fungování fakulty. Jedním z jejích klíčových projevů bylo vyloučení krajnosti a nonkonformismu – jak na straně učitelů a studentů, kteří porušili „pravidla hry“, tak v případě zuřivých „normalizátorů“ překračujících nepsané zákony „konsolidace“ a svou radikálností narušujících plynulý chod školy. Ve svých nejlepších pasážích kniha nabízí působivé a současně pramenně doložené vysvětlení podivné společenské stability, založené na souhře apolitické pasivity a aktivního zapojení do systému kontroly a dohledu, která charakterizovala normalizační období. Podobně závažná je také analýza normalizační ideologie a jejího uvádění do každodenní praxe. Práce ukazuje, že klíčovou úlohu sehrál výklad nedávné minulosti, „velkých“ dějin i individuálních historií.

Interpretační rámec studie je vystaven na obsáhlém empirickém materiálu. Čtenář má možnost poznat řadu konkrétních situací, které zdařile ilustrují tezi o „očistě“ následované postupným utvářením nových mocenských vztahů. Právě zachycení individuální roviny normalizace patří mezi další přednosti knihy. Autoři dokázali na konkrétních případech ukázat průběh „konsolidace“, fungování systému vzájemného posuzování, způsoby řešení vnitro-fakultních konfliktů či podobu působení Státní bezpečnosti na fakultě. Zvláštní prostor získala takzvaná fakultní biografie, kapitola věnovaná normalizační kariéře historika Rostislava Nového. Velmi vydařený text Jakuba Jareše zkoumá komplikovaný příběh oblíbeného fakultního pedagoga, který se stal spolupracovníkem StB. Tato dílčí biografická studie ukazuje činnost Státní bezpečnosti na fakultě z odlišné perspektivy a v širším kontextu životních osudů Rostislava Nového a institucionálního vývoje pražské filozofické fakulty. Otevírá tak nejen další rovinu výkladu v rámci recenzované monografie, ale současně ukazuje možnost takového historiografického zpracování tématu spolupráce s tajnou policií, které metodologicky i interpretačně dalece přesahuje žurnalistické psaní „estébáckého bulváru“ či odbornou produkci vystavěnou výhradně na ne příliš sofistikovaném čtení policejních spisů. Případová studie o Rostislavu Novém se současně dobře doplňuje s kapitolou Katky Volné o působení Státní bezpečnosti na fakultě. Zatímco Jarešův text zkoumá spíše detaily a osobní motivace, autorka mapuje oblasti zájmu StB ve vztahu k přední společenskovědní instituci v Československu. Čtenář má tudíž možnost nahlédnout toto kontroverzní téma

z rozdílných, ale vzájemně úzce souvisejících perspektiv – z pohledu bezpečnostního aparátu, jenž sleduje dění v instituci, fakultních funkcionářů, kteří s příslušníky Státní bezpečnosti přicházeli do styku, a zaměstnanců fakulty, kteří z různých důvodů a různým způsobem spolupracovali s tajnou policií.

Kapitoly zabývající se ideologií normalizace a praktikami normalizačního vládnutí – od stranických čistek přes sebedisciplinaci a systém vzájemné kontroly až po činnost Státní bezpečnosti na fakultě – tvoří jádro knihy a současně předkládají závěry, které překračují úzké téma dějin univerzity ve státním socialismu. Další oddíly monografie, věnované studentskému životu na fakultě v sedmdesátých a osmdesátých letech, pak byly psány s poněkud menší ambicí. Nejvýrazněji na výše vyzvednuté části práce navazuje kapitola Jakuba Jareše o systému přijímacích zkoušek na pražskou filozofickou fakultu. Také zde se autorovi podařilo popsat jak formální organizaci přijímacího řízení, tak zapojení neformálních praktik, které mohly významně ovlivnit výsledek dosti složitého mechanismu přijímání studentů na fakultu. Další texty tvořící „studentskou“ část monografie jsou již méně komplexní a analytické, také z důvodu horší situace co do dostupných pramenů. Kapitoly z pera Marty Edith Holečkové a Kláry Pinerové o studentském životě na fakultě a Adama Horkého o životě na vysokoškolských kolejích si daly za cíl postihnout normalizační fakultu z perspektivy jejích studentů, zápasí ovšem s problémem zobrazení vztahu mezi formálními pravidly a sociální praxí. Zatímco předchozí části knihy zdůraznily význam neformálních praktik pro fungování instituce, kapitoly o studentech se omezily spíše na popis organizačních pravidel a struktur, doplněný o vybrané příklady konfliktních situací. Snaha ukázat napětí mezi poměrně rigidními oficiálními normami a každodenní realitou studentského života tak zůstala na půli cesty mezi deskripcí oficiálních organizačních forem a sociálněhistorickou analýzou studentské každodennosti. Jako celek však představuje *Náměstí Krasnoarmějců 2* jeden z nejvýznamnějších příspěvků k dějinám pozdního socialismu v Československu. Výzkum konkrétní instituce umožněný dostupnou pramennou základnou vedl k závěrům, které představují výzvu pro další historiky normalizačního období. Teze o charakteru ideologie normalizace a fungování pozdně socialistického vládnutí mohou sloužit jako vhodné badatelské hypotézy pro další výzkumy zaměřené na podoby normalizace v odlišném prostředí nebo z perspektivy jiných profesních a sociálních skupin.

Jestliže *Náměstí Krasnoarmějců 2* představuje monografické završení projektu, obsáhlý svazek *S minulostí zúčtujeme* se vrací k počátkům výzkumu normalizace na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, tedy k záměru zdokumentovat dění na fakultě v sedmdesátých a osmdesátých letech prostřednictvím zveřejnění dochovaných archivních materiálů. Kniha je v podtitulu charakterizována jako „sebereflexe fakulty“, jako edice dokumentů reflektujících nedávnou minulost fakulty z perspektivy aktérů nastupující normalizace, respektive demokratizace bezprostředně po roce 1989. Ačkoliv rozsah svazku překračuje sedm stovek tiskových stran, jeho náplň tvoří edice pouhých dvou klíčových materiálů – „Analýzy FF UK“ z roku 1970, jejímž účelem bylo shrnout průběh a stav „konsolidace“ fakulty, a „Rehabilitační

zprávy“, jež rekapitulovala činnost fakultní rehabilitační komise, fungující v letech 1989 až 1992.

Větší část knihy je věnována rozsáhlé anonymní „Analýze“, která prezentovala pohled „normalizátorů“ na dění na pražské filozofické fakultě v letech 1968 až 1970. Dokument je uveden dvěma delšími historiografickými texty z pera Jakuba Jareše a Matěje Spurného, které seznamují s politickým, institucionálním a intelektuálním kontextem „Analýzy“. Zatímco Jareš rekapituluje události na fakultě v měsících následujících po srpnu 1968, Spurný svůj text charakterizuje jako „diskurzivní studii“, tedy jakousi „analýzu Analýzy“. Zkoumá dokument jako svébytný produkt myšlenkového světa pozdního socialismu a jeho prostřednictvím analyzuje normalizační ideologii „krizového období“ a jeho překonání. Studie Katky Volné poté uvádí podstatně kratší text „Rehabilitační zprávy“ do souvislostí fakultních rehabilitací a reflexe normalizace na FF UK po roce 1989. Oba dokumenty jsou rovněž opatřeny potřebným edičním aparátem a kniha tak předkládá komplexní edici, která prozatím uzavírá projekt výzkumu normalizace na pražské filozofické fakultě. Edice přitom představuje důležitou korekci již publikovaných odborných studií. Ke slovu se dostávají sami aktéři fakultní politiky, kteří prostřednictvím obou zpráv, jejichž vznik od sebe dělí dvacet let, předložili svou verzi příběhu. Dva publikované dokumenty, doplněné o kritické komentáře, tudíž rozšiřují závěry výzkumu o autentické dobové reakce zevnitř instituce na události roku 1968, následnou „konsolidaci“ a vyrovnávání s jejím dědictvím bezprostředně po roce 1989.

Pohled na dosavadní výsledky celého výzkumného projektu vede k několika obecnějším závěrům. Na prvním místě je třeba zdůraznit význam zdánlivě úzce zaměřených případových studií pro studium daného historického období. Výzkum průběhu normalizace na jedné univerzitní instituci umožnil kreativní práci s dochovanými prameny a přivedl autory k formulování důležitých tezí o charakteru vládnutí v pozdním socialismu. Soustředění na jasně definované pole bádání si současně vynutilo zřetelné ohraničení pramenné základny a přesné stanovení badatelských otázek. Autoři se díky tomu neutopili v mase pramenného materiálu a vyhnuli se jedné z velkých nástrah studia soudobých dějin – situaci, kdy se historik skrz hustou zmeť narůstajícího množství pramenů nedokáže dostat do pozice umožňující formulování závažnějších a intelektuálně ambiciózních závěrů. Jako podobně přínosný se ukázal autorský přístup založený na kombinaci různých historiografických žánrů. Shrnující sociálněhistorickou analýzu doplnila biografická studie, institucionální rozbory, sonda z oblasti dějin myšlení a v neposlední řadě také edice pramenů. Jako celek tak projekt ukázal množství metodologických přístupů, které lze využít při práci s poměrně přesně vymezeným souborem pramenů z období soudobých dějin. Z hlediska interpretačního pak především *Náměstí Krasnoarmějců 2* představuje významný příspěvek k dějinám posledních dvou desetiletí státního socialismu v Československu. Na základě primárních pramenů zdokumentovaný obraz vládnutí a kontroly jako mechanismů založených spíše na interakci aktérů než na jednostranném nátlaku a donucení staví před domácí historiografii soudobých dějin silnou tezi, s níž se bude muset vyrovnávat každá další práce o dějinách české společnosti v éře normalizace.

Recenze

Prelomová americká biografia Jozefa Tisa

Miloslav Szabó

WARD, James Mace: *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca (New York), Cornell University Press 2013, 362 strán, ISBN 978-0-8014-4988-8.

Život a pôsobenie Jozefa Tisa, vedúceho politika Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) počas prvej Československej republiky, predsedu autonómnej slovenskej vlády po štátoprávných zmenách na jeseň roku 1938 a prezidenta Slovenskej republiky v rokoch 1939 až 1945, dosiaľ neboli slovenskou ani českou historiografiou systematicky spracované. Okrem apologétskych opusov takzvaných „neoľudáckych“ historikov na čele s Milanom S. Ďuricom¹ sme donedávna mali k dispozícii len zborník *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu* z roku 1992,² a najmä životopisnú esej historika Ivana Kamenca z roku 1998, ktorá nedávno vyšla v druhom, doplnenom vydaní.³ Okrem toho v uplynulých rokoch vydali Kamencovi kolegovia z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied trojzväzkovú edíciu Tisových

---

1 ĎURICA, Milan S.: *Jozef Tiso, 1887–1947: Životopisný profil*. Bratislava, Lúč 2006.

2 BYSTRICKÝ, Valerián (ed.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu: Zborník materiálov z vedeckého sympózia Častá-Papiernička, 5.–7. mája 1992*. Bratislava, Slovak Academic Press 1992.

3 KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka: Dr. Jozef Tiso, 1887–1947*. Bratislava, Kalligram 1998 (2., doplnené vydanie: Bratislava, Premedia 2013).

prejavov a článkov.⁴ Skutočný prelom v skúmaní osobnosti Jozefa Tisa však predstavuje až dizertácia amerického historika Jamesa Mace Warda z roku 2008, či už svojím širokým záberom, ale aj využitím niektorých doteraz neznámych prameňov.⁵

Knižné vydanie Wardovej dizertácie je síce kratšie ako originál, ale štruktúra, základné tézy a závery sa nezmenili. Kniha je členená chronologicky do ôsmich kapitol, mapujúcich Tisove pôsobenie pred rokom 1918, vstup do politiky a úspešnú kariéru za prvej ČSR, jeho kontroverzný vzostup na čelo vojnového slovenského štátu i následný pád, proces a popravu ako vlastizradcu po druhej svetovej vojne. Záverečná kapitola je venovaná prežívaniu Tisovho kultu, respektíve pokusom o jeho kritické zhodnotenie až do nedávnych rokov.

James Ward rekonštruje formovanie Tisovho svetonázoru v kontexte politického katolicizmu, či presnejšie kresťanského socializmu, počas štúdií na prestížnom viedenskom Pázmaneu, začiatky jeho pastoračného pôsobenia, ako aj nepominuteľný vplyv prvej svetovej vojny, ktorú zažil ako poľný kňaz na haličskom fronte a ktorá mu ako mnohým iným predznačila brutalizáciu politických pomerov v dvadsiatom storočí. Mimoriadne dôležité – vzhľadom na Wardove tézy, ale aj spracovaním nových prameňov – sú kapitoly o vstupe Tisa do politiky v „prevratových“ rokoch 1918 a 1919, keď sa z lojálneho uhorského patriota vyprofiloval na slovenského nacionalistu a v lokálnom kontexte významne prispel k etablovaniu nového československého štátu. Rubom tejto charakteristiky bol podľa Warda politický radikalizmus a vytváranie „nepriateľa“: práve v tomto období sa po prvý raz výrazne prejavil Tisov antisemitizmus, ktorým polemizoval – predovšetkým na stránkach kresťansko-sociálneho periodika *Nitra* – zároveň proti „židovským maďarónom“ a „židobolševikom“.

Vzhľadom na tento Tisov politický „krst“ je trochu záhadou, ako sa z niekdajšieho radikála stal najvýraznejší predstaviteľ umierneného krídla HSĽS, ku ktorej si v povojnových rokoch rýchlo našiel cestu a ktorú počas jej účasti vo vláde takzvanej panskej koalície v rokoch 1927 až 1929 zastupoval ako minister zdravotníctva. Ward to vysvetľuje Tisovým úsilím o kompromis so „svetskou mocou“, vychádzajúcim z jeho katolíckeho svetonázoru. Ten ho v demokratických podmienkach miernil, v „revolučných“ obdobiach ho však podnecoval k radikálnym postojom. Autor tento paradox sleduje na pozadí Tisovho postavenia v HSĽS v tridsiatych rokoch, keď vystupoval medzi iným ako oponent Karola Sidora, šéfredaktora stranického tlačového orgánu *Slovák* a Hlinkovho chránenca s aureolou radikála. Tisova umiernenosť však dostala trhliny prakticky hneď po zmene štátoprávnych pomerov v dôsledku mníchovského diktátu na jeseň 1938, keď sa stal predsedom slovenskej autonómnej

4 TISO, Jozef: *Prejavy a články (1913–1938)*. Ed. Miroslav Fabricius a Ladislav Suško. Bratislava, AEPRESS 2002; TISO, Jozef: *Prejavy a články (1938–1944)*. Ed. Miroslav Fabricius a Katarína Hradská. Bratislava, AEPRESS 2007; TISO, Jozef: *Prejavy a články (1944–1947)*. Ed. Miroslav Fabricius a Katarína Hradská. Bratislava, Pro Historia – Historický ústav SAV 2010.

5 WARD, James Mace: *No Saint: Jozef Tiso, 1887–1947. A Dissertation Submitted to the Department of History and the Committee on Graduate Studies of Stanford University in Partial Fulfillment of Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy* (červen 2008).

vlády. Jeho radikalizácia sa opäť spájala s antisemitizmom, čo dosvedčuje Tisova zodpovednosť za deportáciu tisícov „nežiadúcich Židov“ do nového slovensko-maďarského pohraničia ako „odplatu“ za údajnú židovskú podporu Viedenskej arbitráže, ktorá obrala Slovensko o južné územia obývané prevažne maďarskou menšinou.

Kontroverzie okolo Tisovej osoby vyvoláva hlavne jeho pôsobenie vo funkcii prezidenta Slovenskej republiky v rokoch druhej svetovej vojny. Líšia sa predovšetkým názory na jeho politickú a morálnu zodpovednosť za takzvané riešenie židovskej otázky. Režim HSLS zbavil desiatitisíce židovských občanov ich práv, obral ich o majetok a v roku 1942 veľkú časť z nich deportoval do nacistami okupovaného Poľska, kde boli takmer všetci zavraždení. Zatiaľ čo „neofudáci“ historici sa Tisov podiel na týchto udalostiach snažia už desaťročia bagatelizovať (medzi iným poukazovaním na údajnú oprávnenosť „židovskej otázky“, redukovanej na odlišnú sociálno-ekonomickú štruktúru židovskej populácie v porovnaní s väčšinovým obyvateľstvom),⁶ zdôrazňuje Ward vo svojej knihe Tisovu angažovanosť v jej násilnom „riešení“. Táto problematika, ktorá sa prelína celou knihou, predstavuje aj nosnú tému kľúčovej kapitoly o Tisovi ako slovenskom prezidentovi.

Americký historik vysvetľuje Tisovo váhanie inštrumentalizovať antisemitizmus spôsobom, akým to v rokoch 1936 a 1937 predvádzal napríklad jeho cynický rival Sidor, rozpakmi vyplývajúcimi z vlastného katolíckeho svetonázoru. To sa týka už prvej právnej normy určujúcej štatút „Žida“ z apríla 1939, za ktorú bol Tiso ako predseda slovenskej vlády priamo zodpovedný: príslušnosť k židovstvu sa tu definovala ešte konfesiónálne, ale v zásade len do roku 1918, keďže potom už vraj u konvertujúcich Židov prevládol oportunistom... Tiso sa tieto rozpory snažil ospravedlniť poukazovaním na sociálny a nacionálny rozmer ním postulovanej „židovskej otázky“.

Ward analyzuje Tisov narastajúci antisemitizmus v kontexte odklonu od princípov prirodzeného práva a „rozumného nacionalizmu“, ktoré mali garantovať osobné slobody a tolerovať menšiny. (Ďalšími vybočeniami z týchto noriem boli protičeský šovinizmus a útočná vojna proti „slovanskému“ a katolíckemu Poľsku po boku Hitlera.) Tiso aj po zvolení do funkcie prezidenta čoraz väčšmi podriaďoval slovenské, respektíve kresťansko-socialistické záujmy a princípy záujmom a zásadám nemeckým, respektíve „národno-socialistickým“. Svojich radikálnych oponentov v HSLS zvykol umlčať tým, že si osvojil ich argumenty, a predovšetkým v „židovskej otázke“ dokonca podnecoval ich aktivitu. To sa týkalo v prvom rade Hlinkovej gardy, militantnej zložky HSLS, etablovanej v kontexte črtajúcich sa štátoprávnych zmien v lete a na jeseň roku 1938. Ward na základe dosiaľ nevyužitých materiálov ukazuje, ako Tiso a prezidentská kancelária iniciatívne prichádzali s návrhmi na „riešenie židovskej otázky“, ba niekedy vychádzali gardistom v ústrety pri ich protiprávných protizidovských machináciách.

Ambivalentné boli aj Tisove kroky po takzvaných salcburských rokovaníach s Hitlerom v lete 1940, v dôsledku ktorých radikáli na čele s premiérom Vojtechom

---

6 Pozri ĐURICA, Milan S.: Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia. In: *Slovakia*, roč. 7, č. 3–4 (1957), s. 1–22.

Tukom a ministrom vnútra Alexandrom Machom posilnili svoje pozície. Umiernený Tiso sa napríklad nedišťancoval od rétoriky budovania „slovenského národného socializmu“, ale snažil sa ju využiť vo svoj prospech, respektíve zosúladiť so svojou pôvodne „kresťanským socializmom“ ovplyvnenou ideológiou. Veľkolepý program bytovej výstavby, elektrifikácie či pozemkovej reformy však zostal do veľkej miery v rétorickej rovine – napriek dodnes pretrvávajúcim nostalgickým tvrdeniam o „prosperite za slovenského štátu“. Ako zdôrazňuje James Ward, aj v tomto prípade sociálna otázka nakoniec splynula so „židovskou“. To sa týkalo predovšetkým takzvaných arizácií, ktoré Tiso obhajoval a v mnohých prípadoch činorodo podporoval, predovšetkým v duchu svojho starého hesla o potrebe vytvorenia „slovenskej strednej vrstvy“, ale tiež podliehajúc pokúšeniu bujnejšej korupcie. Tým, že navonok prenechal iniciatívu „riešenia židovskej otázky“ radikálom, sa Tiso opäť – podobne ako v prípade vyhlásenia vojny Sovietskemu zväzu – pokúsil zbaviť morálnej zodpovednosti.

Od jesene roku 1941 sa rétorika umierneného Tisa čoraz väčšmi radikalizovala. Napriek kritike Vatikánu sa nedokázal či nechcel dišťancovať od rasistických princípov takzvaného židovského kódexu, naopak, po návšteve na východnom fronte v októbri 1941 opäť oprášil ideológom „židobolševizmu“. Podľa doteraz neznámeho svedectva maďarského veľvyslanca Lajosa Kuhla de Borosháta v Bratislave v januári 1942 dokonca žiadal proti údajne „znovu arogantným“, hoci v skutočnosti už celkom bezprávnym a okradnutým slovenským Židom „efektívnejšie opatrenia“ – niekoľko týždňov po uzavretí dohody s nacistickým Nemeckom o ich deportácii s podmienkou, že sa nevrátia na Slovensko a ich majetok prepadne štátu. Tiso teda súhlasil s deportáciami ešte predtým, než ich oficiálne (*ex post*) potvrdil svojím podpisom pod ústavný zákon z mája 1942. Podľa Warda na tom nič nemení ani fakt, že tým súčasne sankcionoval takzvané výnimky zo židovského kódexu, ktoré sa v prevažnej miere týkali konvertitov a kresťanov od narodenia, ekonomicky nepostrádateľných a „asimilovaných“ slovenských Židov. Ich cieľom preto nebola natoľko „záchrana životov ako ochrana hmotných záujmov štátu, nároky kresťanskej legitímnosti a uznanie pre ‘dobrých’ Židov“ (s. 233). Ward na príklade málo citovaných častí Tisovho zlopovestného prejavu v Holíči – sľuboval v nich „dokončiť“ prerušené deportácie, ktoré obhajoval ešte na jar 1943 v rozhovore s maďarským poslancom Ferencom Ronkayom – následne ukazuje, ako prezident slovenského štátu protižidovskou rétorikou bral vietor z plachiet svojim radikálnejším konkurentom v HSLS. Nie je náhoda, že Tiso sa zakrátko deklaroval za „neomylného vodcu“, čo bolo následne zakotvené v legislatíve.

Napriek tomu Tiso v polovici roku 1944 stratil kontrolu nad svojím štátom a po vypuknutí Slovenského národného povstania sa definitívne vydal na milosť a nemilosť svojmu nacistickému protektorovi, ktorého pád znamenal aj koniec jeho politickej dráhy. Spolitizovaný povojnový „ľudový súd“ nakoniec vyriekol ortieľ aj nad Tisovým životom – Ward hodnotí stratégiu Tisovej obhajoby, poukazovanie na politiku „menšieho zla“, ako typicky kolaborantskú –, čím sa nechťiac postaral o jeho posmrtný kult „mučeníka“. Tento Tisov „odkaz“ prežíval najmä „vdaka“ ľudáckej emigrácii, ktorá sa ho po novembri 1989 pokúsila znovuoživiť či implantovať na Slovensku.

V poslednej kapitole svojej knihy americký historik rekonštruuje tieto pokusy, rešpektíve ich prepojenie s aktuálnou politikou v hektických časoch rozpadu Československa, nástupu „mečiarizmu“ a éry samostatnej Slovenskej republiky. Napriek úspechom historikov zo Slovenskej akadémie vied na čele s Ľubomírom Liptákom, Ivanom Kamencom či Dušanom Kováčom v boji o verejnú mienku však Tisov kult stále ovplyvňuje iste segmenty slovenskej spoločnosti vrátane časti historickej obce.

Táto „dlhovekosť“ vyvoláva otázky, ktoré úzko súvisia s veľmi zaujímavými závermi Wardovej práce. Americký historik iste oprávnené poukazuje na „typicky postkomunistický“ „neoempiricizmus“ inak kritických historikov z okruhu Slovenskej akadémie vied. Wardova práca je aj v tomto zmysle priekopnícka, keďže venuje zodpovedajúcu pozornosť myšlienkovým prúdom formujúcim Tisovu ideológiu. Tisovu osobnosť sa snaží zaradiť do „duchovno-historického“ kontextu európskych dejín prvej polovice dvadsiateho storočia, zmiataných v ideologických polemikách liberálov, konzervatívco, komunistov a fašistov. Na druhej strane ponecháva v tomto výklade aj nejasnosti a priestor pre polemiku. Ward síce odmieta charakterizovať Tisovo myslenie vágnymi a problematickými kategóriami, ako „autoritársky konzervativizmus“ či „klérofašizmus“, no zároveň nedefinuje niektoré vlastné kategórie, na ktorých stavia svoju interpretáciu. Napríklad Wardove odkazy na „dualizmus“ ako základný princíp Tisovho svetonázoru pôsobia trochu schematicky a špekulatívne. Ešte problematickejšie je aplikovanie pojmov ako „modernizácia“ a „revolúcia“, ktorými Ward vysvetľuje Tisovu radikalizáciu v rokoch 1918 a 1919, respektíve 1938 až 1945/1947. V akom zmysle bol Tiso modernizátorom, alebo dokonca revolucionárom? A čo jeho vzťah k fašizmu? Čitateľ by tu očakával trochu precíznejšie ukotvenie týchto pojmov v niektorej zo súčasných koncepcií dejín ideí – odkazy na práce renomovaného historika fašizmu Rogera Griffina len nepriamo naznačujú, že Ward inklinuje k jeho interpretácii fašizmu ako variantu „modernizmu“.⁷ S tým úzko súvisí aj chápanie historických osobností v „epoche fašizmu“, v neposlednom rade vzhľadom na Tisove politické ambície, ktoré sa nakoniec premietli do uzákonenia titulu „vodca“. Bolo by zaujímavé aspoň poukázať, na aké tradície Jozef Tiso nadväzoval (titul „vodca“ si nárokoval už jeho predchodca na čele HSLS Andrej Hlinka), a predovšetkým zaradiť tieto tendencie do širšieho (stredo)európskeho kontextu.

Novšie komparatívne výskumy zdôrazňujú medzi iným sociálnu, respektíve sociokultúrnu podmienenosť kultu osobnosti v Európe prvej polovice dvadsiateho storočia v podobe „charizmatickej situácie“ či „očakávania vodcu“.⁸ Do akej miery Tiso takto vyšiel v ústrety duchu doby? A akú úlohu pri „očakávaniach vodcu“

7 Pozri najmä GRIFFIN, Roger: *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. London, Palgrave Macmillan 2007.

8 Pozri ENNKER, Benno: *Der Führer im Europa des 20. Jahrhunderts – eine Synthese*. In: ENNKER, Benno – HEIN-KIRCHNER, Heidi: *Der Führer im Europa des 20. Jahrhunderts*. Marburg, Herder Institut 2010, s. 347–378, najmä s. 352–356; pozri aj GRIFFIN, Roger: *Political Modernism and the Cultural Production of ‘Personalities of the Right’ in Inter-War Europe*. In: HAYNES, Rebecca (ed.): *In the Shadow of Hitler: Personalities of the Right in Central and Eastern Europe*. London, Tauris Academic Studies 2011, s. 20–37.

v slovenskej spoločnosti zohral antisemitizmus (pripomeňme si, že uzákonenie titulu „vodca“ nadväzovalo na deportácie židovského obyvateľstva a Tisove verejné stotožnenie s nimi)?⁹ Mnohé by mohla napovedať kontextualizácia Tisovho antisemitizmu, keďže jeho vzťah k „riešeniu židovskej otázky“ predstavuje ťažisko Wardovej interpretácie. To sa týka napríklad odvážnej tézy, podľa ktorej sa v tomto smere Tiso v rokoch 1938 až 1945 „inšpiroval“ skúsenosťami z obdobia „budovania štátu“ v rokoch 1918 a 1919.¹⁰

Napriek týmto výhradám však treba na záver zdôrazniť, že James Mace Ward napísal dielo, na ktoré odborná i laická verejnosť čakala desaťročia a ktoré svojim záberom, dôkladnosťou, množstvom a pestrosťou použitých prameňov a myšlienkovou originalitou môže slovenskej historiografii slúžiť ako vzor. Je preto iste potešujúce, že čoskoro bude k dispozícii jeho slovenský preklad.

---

9 Podnetné tu môžu byť novšie výskumy o antisemitizme v slovenskej spoločnosti. Pozri KUBÁTOVÁ, Hana: *Nepokradeš! Náľady a postoje slovenské spoločnosti k židovskej otázke, 1938–1945*. Praha, Academia 2013; ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: *Einsatzgruppe H: Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejich příslušníků*. Praha – Banská Bystrica, Academia – Múzeum SNP 2015.

10 K tomu pozri SZABÓ, Miloslav: „Židovská otázka“ na Slovensku v prvých rokoch Československej republiky. In: *Střed/Centre*, roč. 3, č. 2 (2011), s. 59–81.

Recenze

První vědecký poločas Františka Grause

Anna Košátková

MORÁVKOVÁ, Naděžda: *František Graus a československá poválečná historiografie*. (Edice Paměť, sv. 61.) Praha, Academia 2013, 348 stran, ISBN 978-80-200-2243-1.

Zavedená edice Paměť nakladatelství Academia je vyhrazena pro memoáry a deníky, ale také edice korespondence a biografie zajímavých osobností. Převažují mezi nimi vědci, představili se zde ale také někteří velikáni české i světové literatury¹ a světo- bytnou součástí edice tvoří osobní reflexe holokaustu a dalších tíživých zkušeností s násilnickými režimy dvacátého století.² Mezi zástupci různých přírodovědných a společenskovědních oborů v edici Paměť se neztrácejí ani čeští historici, ať už jako autoři autobiografických textů a deníkových záznamů,³ nebo jako osobnosti

---

1 KLÍMA, Ivan: *Moje šilené století*, sv. 1–2 (2011); KOHOUT, Pavel: *Můj život s Hitlerem, Stalínem a Havlem*, sv. 1 (2011); MÁRAI, Sándor: *Deníky*, sv. 1–2 (2009); SARTRE, Jean-Paul: *Sešity z podivné války* (2012); MANN, Thomas: *O sobě: Autobiografické spisy* (2013); BULGAKOV, Michail – BULGAKOVA, Jelena: *Deníky Mistra a Markétky* (2013).

2 Např. KONEČNÝ, Robert: *Jeden z vás* (2008); MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži* (2012); LASKIEROVÁ, Rut: *Deník: Leden–duben 1943* (2009); RYBÁR, Ctibor: *Do půlnoci času dost* (2009).

3 BROD, Toman: *Ještě že člověk neví, co ho čeká: Života běh mezi roky 1920 a 1989* (2007); SLAVÍK, Jan: *Válečný deník historika* (2009); KEJŘ, Jiří: *Žil jsem ve středověku* (2012); FORBELSKÝ, Josef: *Život beze mě, život se mnou* (2013).

zachycené perem biografů.⁴ Jednou ze tří zde zatím vydaných životopisných prací tohoto zaměření je publikace Naděždy Morávkové *František Graus a československá poválečná historiografie*, která je zároveň první monografií věnovanou tomuto význačnému českému medievistovi a jeho přínosu pro historiografii.

Autorka provedla širokou heuristiku v řadě archivů, z těch zahraničních v Univerzitní knihovně v Basileji a Univerzitním archivu v Giessenu, tedy v Grausově švýcarském a německém exilovém působišti. Vyzpovídala také pamětníky z řad Grausových přátel a kolegů, například Irenu Seidlerovou, Pavla Olivu, Kolomana Gajana, nebo jeho žáků, ke kterým patřil mimo jiné František Šmahel, a taktéž Grausova syna Štěpána. Ze sekundární literatury se autorka mohla opřít jen o dílčí studie, soustředěné zejména ve sborníku ze semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy Akademie věd ČR věnovaného Grausovi před třinácti lety.⁵

V úvodu se Morávková mimo jiné zamýšlí nad tím, proč nebyl Grausův vědecký odkaz dosud uceleně zpracován. Domnívá se, že na tomto dluhu má stále ještě podíl jeho odchod do emigrace v roce 1969, jímž se plně integroval do světové historické vědy, zároveň se ale částečně odcizil zdejšímu prostředí, a vypůjčuje si pro tuto situaci citát Jaroslava Čechury, který v jedné své studii píše o „dlouhém Grausově stínu“ (s. 20).⁶ A Grausovo exilové období se bohužel neocitlo ani v centru badatelského zájmu autorky, která se je pouze snažila zběžně shrnout. Základní přínos své publikace pak sama vidí v „oblasti reinterpretace některých dílčích závěrů, v oblasti hodnocení role Františka Grause v československé poválečné historiografii a dále pak zejména v oblasti faktograficky syntetické“ (s. 16). Domnívám se, že těmto záměrům dostála.

Šest kapitol knihy tvoří *de facto* Grausův životopis, obohacený o podrobnější rozbor některých jeho textů. V závěru pak autorka poznatky shrnuje a dělí do okruhů vymezených Grausovou osobností, vlivem a odkazem. Samozřejmostí je anglické resumé, soupis použitých pramenů a literatury i (výběrový) jmenný rejstřík. Ocenění zaslouží, že kniha jako přílohu obsahuje bibliografii Františka Grause. Naopak zcela chybějí fotografie a jiná obrazová dokumentace, které by nepochybně tento titul v očích čtenářů oživily a zatraktivnily. Jazyk autorky je čtivý, živý, avšak zároveň neztrácí na vědeckosti.

První kapitola knihy přibližuje mládí a studijní léta Františka Grause (1921–1989). Vyrůstal v Brně v německojazyčné židovské rodině a sám brzy začal jevit intenzivní

4 LACH, Jiří: *Josef Borovička: Osudy českého historika ve 20. století* (2010); HOFFMANNOVÁ, Jaroslava: *Václav Novotný (1869–1932): Život a dílo univerzitního profesora českých dějin* (2014).

5 BENEŠ, Zdeněk – JIROUŠEK, Bohumil – KOSTLÁN, Antonín (ed.): *František Graus – člověk a historik: Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10.12.2002*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR 2004. Základním zdrojem informací je nekrolog Grausova kolegy Josefa Macka (MACEK, Josef: † František Graus (14.12.1921–1.5.1989). In: *Československý časopis historický*, roč. 88, č. 1 (1990), s. 201–208. Podrobný přehled prací o Grausovi uvádí autorka v oddílu „Prameny a literatura“.

6 ČECHURA, Jaroslav: František Graus jako vítěz: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. In: BENEŠ, Z. – JIROUŠEK, B. – KOSTLÁN, A. (ed.): *František Graus – člověk a historik*, s. 72.

zájem o židovskou kulturu a tradice. Jako dvacetiletý byl deportován do Terezína, kde díky svým kromobyčejným kulturním a jazykovým znalostem mohl působit v knihovně s pověřením přejímat a inventarizovat zabavené hebrejské knihy. To ho však na podzim 1944 neuchránilo před transportem do Osvětimi-Březinky, konce války se pak dočkal v pobožce koncentračního tábora Buchenwald. Válečným zkušenostem Františka Grause věnuje autorka pět stran, což není zrovna mnoho, vezmeme-li v úvahu přinejmenším jejich formativní vliv na světonázorovou orientaci budoucího historika.

Po návratu studoval Graus historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a živě souzněl s probíhajícími politickými a sociálními změnami v duchu marxistické ideologie, k níž se přiklonil již v Terezíně pod vlivem komunistických spoluvězňů. Značnou pozornost věnuje autorka jeho rigorózní práci *Chudina městská v době předhusitské*,⁷ po jejíž obhajobě získal díky možnosti zkráceného studia pro válečné maturanty již v dubnu 1948 doktorát. Podle Naděždy Morávkové práce znamenala tematické novum v české historiografii středověku, protože Graus na příkladu Prahy jako první zkoumal životní úroveň městské chudiny, tedy čeledě, žebráků i prostitutek, ve středověkém městě. Tématu lidí na okraji středověké společnosti ostatně zůstal Graus věrný takřka po celou svou vědeckou dráhu, s pomyslnými vrcholy na jejím počátku i konci.⁸

Druhá kapitola se soustředí na počátky Grausovy kariéry. Po prvním místě pomocné vědecké síly ve Státním historickém ústavu a štaci na Vysoké škole politických a hospodářských věd se teprve jako dvaatřicetiletý v roce 1953 stal vedoucím oddělení starších světových dějin v nově založeném Historickém ústavu Československé akademie věd, kde setrval až do své emigrace, a zároveň přednášel na pražské filozofické fakultě. Po celou tuto dobu (1953–1969) Graus zastával i funkci prvního vedoucího redaktora *Československého časopisu historického*, tedy jednu z nejvýznamnějších pozic v československé historiografii padesátých a šedesátých let. Této důležité epizodě věnuje Morávková celou třetí kapitolu. Nejprve se zabývá vznikem tohoto periodika, které od roku 1953 nahradilo zastavený *Český časopis historický* (vycházel od roku 1895), a poté konkrétněji rozebírá Grausovy zde publikované statě. Jestliže nebyly tak početné, jak by se snad dalo očekávat, přikládá to Grausovu celkově velkému pracovnímu vytížení. Postupné vyzrávání jeho historického myšlení a metodologických přístupů, jakož i rozšiřování

7 Rigorózní práci obhájil Graus o rok později: GRAUS, František: *Chudina městská v době předhusitské*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1949.

8 TÝŽ: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, sv. 1: *Dějiny venkovského lidu od 10. do první poloviny 13. stol.* Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953; TÝŽ: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, sv. 2: *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419.* Praha, SNPL 1957; TÝŽ: *Pest – Geißler – Judenmorde: Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1988. Z dalších děl tohoto zaměření, která vznikla po Grausově emigraci v roce 1969, viz např. TÝŽ: *Ketzerbewegungen und soziale Unruhen im 14. Jahrhundert.* In: *Zeitschrift für historische Forschung*, roč. 1, č. 1 (1974), s. 3–21; TÝŽ: *Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter.* In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 4 (1981), s. 385–437.

tematického záběru a aktuálně recipovaných vědeckých impulzů, jak se zračilo v těchto textech po dobu sedmnácti let, poskytlo autorce příležitost hlouběji se zamyslet nad Grausovým vztahem k marxismu jako filozofii dějin. Autorka se ve snaze porozumět cestě, kterou urazil od původních dogmatických východisek až k takřka demokratickému pluralismu pozdních šedesátých let, nevyhýbá ani tak diskutabilním dílům, jaké představuje první svazek *Přehledu československých dějin*, na němž Graus spolupracoval⁹ (věnuje se mu v druhé kapitole). Dospívá přitom k přesvědčení o „původní opravdovosti Grausova vztahu k marxismu“ (s. 141) a potažmo o nesnadnosti jeho myšlenkového přerodu, který se jí jeví do značné míry jako modelový příklad pohybu tehdejší oficiální československé historiografie. Tento závěr by si zasloužil ovšem hlubší rozvinutí.

Celou čtvrtou kapitolu věnuje Morávková *Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* jako stěžejnímu dílu Františka Grause vydanému v Československu.¹⁰ Zaobírá se zde motivací jeho vzniku, zakotvením v historickém materialismu, rozborem jeho konkrétních částí a také spory, které autor vedl z „konzervativních“ pozic se svými kritiky Václavem Vojtíškem, Zdeňkem Fialou a mezi právními historiky.

Šedesátá léta byla dozajista vrcholným obdobím československé kariéry Františka Grause, a tak je hodnotí i autorka. Byl pověřen vedením katedry československých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v květnu 1967 jmenován profesorem, navazoval plodné zahraniční kontakty a podařilo se mu se svými publikacemi proniknout do dvou předních evropských historických časopisů.¹¹ Autorka sem zařadila i podkapitolu, v níž skládá obraz osobnosti a činnosti Františka Grause prostřednictvím vzpomínek jeho studentů a kolegů ze šedesátých let, jak je zachytila v rozhovorech s nimi. V závěru páté kapitoly pak autorka jako námět pro další přemýšlení a bádání formuluje zřejmě klíčové otázky, které se nad osudem tohoto historika vynořují, totiž „jak dlouhou a nelehkou cestu asi musel František Graus urazit od radikálního marxismu k metodám otevřeného pluralitního myšlení, jak moc jsou změny dílem samopřerodu v nitru inteligentního a přemýšlivého hledače pravdy a nakolik jsou ovlivněny změnami obecného paradigmatu a vlivem stýkání se západním intelektuálním prostředím“ (s. 263). Tato slova lze vztáhnout na celou jednu generaci československých historiků, která vstupovala do vědeckého života po únoru 1948 a výrazně ovlivňovala zdejší intelektuální klima následující dvě desetiletí.

Celou druhou polovinu vědeckého života a díla Františka Grause, připadající na léta jeho exilu, autorka pohříchu celkem stručně shrnuje v poslední, šesté kapitole. Postupně působil kratší čas v Kostnici a Giessenu, než zakotvil jako profesor

9 GRAUS, František – MACEK, Josef – TIBENSKÝ, Ján (ed.): *Přehled československých dějin*, sv. 1: *Do roku 1848*. Praha, Historický ústav ČSAV 1958.

10 Zatímco první díl vyšel v dobách nejtuzšího stalinismu (1953), druhý až o čtyři roky později, ačkoli byl pro publikaci připraven již v roce 1955.

11 GRAUS, František: Au bas Moyen Âge: Pauvres des villes et pauvres des campagnes. In: *Annales E.S.C.*, roč. 16, č. 6 (1961), s. 1053–1065; TÝŽ: Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte? In: *Historische Zeitschrift*, č. 197 (1963), s. 265–317.

na univerzitě ve švýcarské Basileji, kde se jeho život roku 1989 uzavřel. Zde také sepsal svá vrcholná díla, jimiž se zařadil po bok předních historiků evropského středověku,¹² zatímco v Československu byl oficiální historiografií ignorován, ba dokonce demonizován (s. 281). Nejprve byl Graus i se svou ženou odsouzen v nepřítomnosti za trestný čin opuštění republiky, poté se oficiální československá historiografie pustila do jeho kritiky a nakonec byla stažena jeho díla z knihoven. Na závěr kapitoly se otevírá „Škvírka do duše Františka Grause“ prostřednictvím jeho korespondence s vědeckým druhem a přítelem Josefem Mackem, v níž autorka navazuje na memoárově pojatou část předešlé kapitoly.

Celou knihu vhodně oživují citace, v nichž autorka nechává promlouvat Františka Grause, ale i jeho kolegy a žáky. Vybírá přitom ukázky, které názorně přibližují dogmatickým marxismem prosycenou rétoriku prací z padesátých let, jež obestírala například Grausovu tezi o „první krizi feudalismu“ z druhého dílu *Dějin venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, ale i jeho poetické příměry, jako třeba sentenci z článku „Minulost – úkol, nebo mýtus?“. „Dějiny se staly pohádkovým zrcadlem národa, které mu potvrzovalo, že je daleko široko nejkrásnější.“¹³ (s. 249)

Naděždě Morávkové nelze upřít zásluhu, že jako první zpracovala životopis Františka Grause, její publikace ale zůstává předstupněm opravdu komplexní monografie o tomto mimořádném historikovi. Jejím největším handicapem je totiž nepoměr prostoru věnovaného Grausově československé a zahraniční životní etapě, přestože se vůči této disproporcii autorka zaštiťuje již v úvodu (a částečně i samotným názvem knihy). Druhou problematickou záležitostí jsou podle mého názoru internetové citace. I když připustíme, že není vždy lehké odlišit kvalitní a nekvalitní internetové zdroje, *wikipedie* jako zdroj poznatků se hodí spíše do populárněji laděných textů.¹⁴ Určité rozpaky také vzbuzuje skutečnost, že Naděžda Morávková sice shrnuje dosavadní poznatky o životě a díle Františka Grause, přičemž je podstatnou měrou obohacuje o vzpomínky pamětníků, nepokouší se ale o nějaké výraznější zhodnocení jeho odkazu. Není to málo, pokud však čtenář hledá interpretativnější přístupy k tématu a pohledy na Grausovu osobnost z více úhlů, měl by sáhnout po sborníku *František Graus – člověk a historik* z roku 2004. Morávková studie z tohoto sborníku vícekrát cituje a podpírá jimi své teze, některé informace, případně odkazy na doplňující literaturu, z daného sborníku však ke škodě věci nevyužila. Pro pobyt Františka Grause v Osvětimi by

12 TÝŽ: *Lebendige Vergangenheit: Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellung vom Mittelalter*. Köln/R., Böhlau 1975; TÝŽ: *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*. Sigmaringen, J. Thorbecke 1980; TÝŽ: *Pest – Geißler – Judenmorde* (viz pozn. 8).

13 TÝŽ: *Minulost – úkol, nebo mýtus?* In: *Kulturní tvorba*, roč. 5, č. 28 (13.7.1967), s. 1 a 3.

14 Citace internetových zdrojů se objevují převážně v první kapitole (s. 24 n., pozn. 36; s. 32, pozn. 51), což je svým způsobem pochopitelné, neboť mimo vzpomínek pamětníků pro čas Grausova mládí většinou scházejí relevantní prameny (ačkoli ve druhé zmiňované poznámce je citace z *wikipedie* podpořena osobním svědectvím pamětníka). Dále autorka cituje například internetové stránky Židovského muzea v Praze či stránky portálu Holocaust.cz (internetové zdroje uvedeny na s. 344).

byly relevantní například pasáže ze vzpomínkové knihy jeho spoluvězně Miloše Picka,¹⁵ pro kulturní kontext padesátých a šedesátých let v Československu paměti Václava Černého a dalších intelektuálů.

15 Autorka část dotyčné kapitoly cituje, nijak to však dále nekomentuje. Viz PICK, Miloš: *Přes Acherón zpátky to šlo hůř: Opožděná zpověď vnoučatům – Šimonovi a Terezce – až dorostou, aby porozuměla a nezapomněla*. Litomyšl, Augusta 1997.

Recenze

Češi a Slováci v meziválečné Jugoslávii

Milan Sovilj

DUGAČKI, Vlatka: *Svoj svome: Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918–1941)*. Zagreb, Srednja Europa 2013, 475 stran, ISBN 978-953-7963-04-0.

Na jugoslávském území žilo v meziválečném období velmi početné a nesourodé obyvatelstvo, mezi které patřili i příslušníci české a slovenské menšiny. Ačkoliv nepředstavovaly nejpočetnější minority žijící v Jugoslávii (jednalo se o přibližně 115 až 130 tisíc Čechů a Slováků), jejich kulturní vývoj a politická činnost byly důležité. Příslušníci těchto menšin se snažili v jugoslávském státě zejména o zlepšení svého postavení po všech stránkách. Právě o tom píše chorvatská historička Vlatka Dugački v monografii *Svůj svému: Česká a slovenská menšina v meziválečné Jugoslávii (1918–1941)*, jež vznikla na základě její disertace. Autorka pracuje v Lexikografickém ústavu „Miroslav Krleža“ v Záhřebu a mezi její hlavní odborné zájmy patří právě problematika české a slovenské menšiny na jugoslávském území.

O obou těchto menšinách v meziválečném období, ale i v době před formováním jugoslávského státu, se poměrně dost psalo. Většinou však jde o menší studie, články nebo texty, které jsou součástí jiných publikací (autorka je zmiňuje v úvodní části své knihy). Ze starších monografií jsou důležité knihy Jana Auerhana, který mezi válkami působil v Československém zahraničním ústavu a v Jugoslávii tehdy

provedl větší terénní výzkum české a slovenské menšiny.¹ Vedle Auerhana psal především o menšině české Josef Matušek, bývalý učitel a po druhé světové válce ředitel českého vydavatelství Jednota v Daruvaru.² Údaje o obou menšinách lze nalézt také v knize o menšinách v meziválečné Jugoslávii od srbského historika Zorana Janjetoviče.³ Ve srovnání s uvedenou literaturou posunula Vlatka Dugački zkoumání a poznání problematiky menšin české a slovenské v Jugoslávii o několik důležitých kroků dál.

Autorka výborně zná literaturu o obou menšinách jak v chorvatštině, respektive srbochorvatštině, tak i v češtině a slovenštině. Při zkoumání této problematiky provedla kvalitní analýzu pramenů z chorvatských archivů v Záhřebu, Bjelovaru a Osijeku. Velkým přínosem této knihy je nepochybně také zdařilý rozbor menšinového tisku, který v celé monografii dominuje (hlavně se to týká listů *Jugoslávští Čechoslováci z Daruvaru a Národní jednota z Petrovce*).

Zdálo by se, že podobnost mezi menšinami českou a slovenskou v Jugoslávii převažovala nad rozdíly mezi nimi. Autorka však zvolila jiný a podle mého soudu správný výklad této tematiky. Napomáhá jí v tom dobře rozvržená struktura knihy a její logická kompozice. Vedle úvodních pasáží věnovaných dosavadní literatuře o předmětných menšinách a menšinovém tisku (v meziválečném období vycházelo s menším nebo větším úspěchem pět českých, a dokonce devět slovenských listů) představuje Vlatka Dugački ve dvou samostatných kapitolách nejdřív menšinu českou a potom slovenskou v letech 1918 až 1941. V obou kapitolách zaujímá důležité místo vysvětlení politické činnosti těchto minorit a jejich pokusů o různé politické akce, které měly za cíl zlepšit postavení jejich příslušníků. Podle mého názoru se jedná o velice kvalitní části monografie. Autorka zde velmi dobře představila problémy, se kterými se příslušníci obou menšin od samého počátku formování jugoslávského státu setkávali. Týkaly se řešení státního občanství (především příslušníků české menšiny, neboť Slovinci byli převážně jugoslávskými občany), školství v mateřském jazyce se všemi souvisejícími otázkami (jako bylo otevírání škol, v nichž by se vyučovalo v češtině nebo slovenštině, nákup učebnic a zajištění dostatečného počtu českých a slovenských učitelů) a také nabytí sociální péče. Pro českou, a zejména slovenskou menšinu bylo důležité i uskutečnění agrární reformy, jež by zlepšila postavení českých a slovenských rolníků, kteří tvořili základ obou minorit.

Jak zdůrazňuje Vlatka Dugački, pokusy o politickou činnost a zlepšení vlastního postavení vedly menšinu českou a také slovenskou ke spolupráci s chorvatskými

1 AUERHAN, Jan: *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha, Melantrich 1921; TÝŽ: *Československá větev v Jugoslávii*. Praha, Čs. ústav zahraniční 1930; TÝŽ: *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí: Národnostní poměry, v nichž žijí, a vztahy, které je poutají k staré vlasti*. Praha, Orbis 1935; TÝŽ: *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků*. Praha, vlastním nákladem 1937.

2 MATUŠEK, Josef: *Češi v Chorvatsku*. Daruvar, Jednota 1994. Stejná kniha vyšla i v chorvatštině: *Češi u Hrvatskoj*. Daruvar, Jednota 1996.

3 JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije 2005.

nebo srbskými stranami. Důležité je také zmínit, že mezi politickými představiteli obou menšin nefungovala prakticky žádná spolupráce. Československá pokroková rolnická strana (zastupovala českou menšinu) brzy po volbách v roce 1920 zanikla, ale strana slovenské menšiny – Slovenská národní strana (od roku 1927 Slovenská národní a selská strana) – existovala až do vytvoření diktatury krále Alexandra Karadjordjeviče v roce 1929. Za největší úspěch této strany lze považovat volbu jejího člena Pavla Popovického poslancem jugoslávského Národního shromáždění v roce 1925 v rámci spolupráce s Národní radikální stranou Nikoly Pašiče. Ovšem ani to nijak nezlepšilo postavení slovenské menšiny v jugoslávském státě.

Autorka věnuje velkou pozornost také vztahům příslušníků menšiny české i slovenské k chorvatskému, srbskému a maďarskému obyvatelstvu, které bylo prvním sousedem Čechů a Slováků v jejich prostředí. Kniha jasně dokládá, jak se vlivné chorvatské a srbské strany snažily získat nové hlasy mezi příslušníky obou menšin, jejichž politická vedení kalkulovala s vlastními výhodami plynoucími ze spolupráce s těmito stranami.

Chronologický vyklad o české a slovenské menšině doplňují pasáže líčící nejdůležitější události spjaté s životem obou minorit v jugoslávském státě, především v Chorvatsku, kde žila podstatná část české menšiny, respektive ve Vojvodině, v níž sídlilo nejvíc příslušníků slovenské menšiny. Takový způsob výkladu by neměl nijak obtěžovat odborné kruhy už známými fakty, zato širší veřejnost se díky němu může seznámit s nejdůležitějšími událostmi z meziválečné historie jugoslávského státu a jugoslávsko-československých vztahů.

Vedle vysvětlování postoje příslušníků menšin české a slovenské k jugoslávskému státu, případně jugoslávských orgánů k nim, věnovala autorka pozornost i vztahům jugoslávských Čechů a Slováků k jejich staré vlasti, zvláště v letech 1938 a 1939, kdy byl další osud Československa v ohrožení. Určité rozšíření tematiky mimo převážně rurální prostředí obou menšin považují za pozitivní. V souvislosti s tím však mohl být podrobněji zachycen postoj československého státu k menšinám české a slovenské v Jugoslávii a mohlo být vyhodnoceno, do jaké míry se o krajany v zahraničí Československo zajímalo. Těchto záležitostí se autorka dotýká jen několikrát: v rámci menšinového školství, jemuž Československo zasílalo jistou pomoc, při komentování návštěvy slovenských sídel v Jugoslávii, kterou vykonal v roce 1936 premiér Milan Hodža, a v poznámce k prohlášení prezidenta Edvarda Beneše z téhož roku o významu české a slovenské menšiny v Jugoslávii.

Kapitoly o obou menšinách v meziválečné Jugoslávii obsahují i části věnované jejich školství, českým a slovenským spolkům, zdravotnictví v českém a slovenském prostředí, bankám a institucím s československým kapitálem. Tyto otázky, kromě spolků a už zmíněného školství, jsou v knize rozpracovány jen částečně, hlavně z faktografického hlediska.

Autorčina šetření o působení českých a slovenských spolků umožňují nahlédnout jeden ze základních problémů obou menšin, totiž jejich vzájemné vztahy. Narozdíl od politické činnosti, kde nebylo prakticky žádných styčných bodů mezi vedoucími osobnostmi českého a slovenského života, právě na formování a fungování českých a slovenských spolků se ukazuje nesoulad mezi českou a slovenskou menšinou.

Jak autorka uvádí, ústřední organizace Čechů a Slováků v Jugoslávii s názvem Československý svaz, společně založená v roce 1921, byla zpočátku akceptována oběma stranami. Časem ale Československý svaz víc hájil zájmy české menšiny, ba dokonce, jak zdůrazňuje Vlatka Dugački, pomáhal jen českým školám. Založení Matice slovenské jako centrálního kulturního spolku slovenské menšiny v Petrovci v roce 1932 se nesetkalo se souhlasným přijetím české strany. Následující období se pak vyznačovalo vzájemným obviňováním. Česká strana tvrdila, že Slováci odmítají akceptovat ideu společného národa Čechů a Slováků v podobě čechoslovakismu, slovenská strana zase prohlašovala, že právě čechoslovakismus se používá jen účelově proti příslušníkům slovenské menšiny. Jako příklad autorka uvádí rozhodnutí osvětového a hospodářského výboru Československého svazu, podle kterého všechna menšinová sdružení měla nést ve svém názvu adjektivum „československé“, ovšem ani sami Češi tuto zásadu v praxi vždy neuplatňovali. Čas bližší a jednotnější spolupráce příslušníků české a slovenské menšiny v Jugoslávii nadešel až v situaci, kdy po zformování samostatného Slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava ztráceli svou starou vlast.

Ještě jedné otázce, která v knize zůstala na okraji, měla autorka podle mého názoru věnovat více pozornosti: činnosti, a zvláště vlivu náboženských organizací jak na českou, tak na slovenskou menšinu. Působení náboženských organizací mělo totiž velký význam pro udržení národního vědomí, zejména u příslušníků slovenské menšiny. Narozdíl od Čechů, kteří byli většinou katolíky a podléhali buď německé církevní výchově (ve Vojvodině), nebo chorvatské církevní výchově (v Chorvatsku), Slováci byli většinou evangelického vyznání a udržovali si velmi pevnou církevní organizaci. O ní se píše v závěrečné části knihy. Zmiňuje se například údaj, že v roce 1930 měla slovenská evangelická církev ve svých řadách dokonce 55 834 věřících, což představovalo většinu slovenské minority. Určitě by ale bylo namístě nejen uvést, jaké důsledky měl pro slovenskou menšinu v Jugoslávii zánik Československa, ale i objasnit, jak dalece ovlivnila postoj většiny jejích příslušníků k samostatnému Slovensku diskriminační politika slovenské vlády namířená proti evangelíkům. Jugoslávští Slováci, tradičně vychovaní v evangelismu, se s takovým státem odmítali ztotožnit.

Knihy Vlatky Dugački, napsaná srozumitelným a čtivým jazykem, končí výborným shrnutím všech dříve probíraných otázek. Jako přílohy nabízí autorka tabulky, seznamy českých a slovenských spolků v Jugoslávii, výsledky tamních voleb v českém a slovenském prostředí, přehled míst s českými a slovenskými školami a obyvatelstvem.

Nakonec lze konstatovat, že Vlatka Dugački bezpochyby vytvořila kvalitní monografii o české a slovenské menšině v Jugoslávii v letech 1918 až 1941, tedy v období od vytvoření jugoslávského státu do jeho rozpadu a částečné okupace v důsledku vnější agrese. Publikace by mohla najít své čtenáře i v českých zemích a na Slovensku, pokud by byla do češtiny nebo slovenštiny přeložena. Doufám také, že se od autorky dočkáme nové knihy, v níž rozšíří svůj výzkum české a slovenské menšiny v Jugoslávii na období druhé světové války, kdy většina příslušníků obou minorit prožívala těžké chvíle, ať už v nově vytvořeném Nezávislém státě

Chorvatsko, nebo na části území okupovaného Srbska pod maďarskou nadvládou, případně na další roky poválečné komunistické Jugoslávie. Tato historie dosud čeká na své soustavnější zpracování.⁴

---

4 Z dosavadních prací k tématu viz např. HROZIENČIK, Jozef (ed.): *Československo a Juhoslavia: Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1968; ČIERNY, Ján (ed.): *50 rokov Slovenského gymnázia v Petrovci*. Martin, Osveta 1969; MATUŠEK, J.: *Češi v Chorvatsku*; TÝŽ (ed.): *Čehoslovačka brigada NOVJ „Jan Žižka“ u slici / Československá brigáda NOVJ „Jan Žižka“ ve fotografii*. Daruvar, Jednota 1988; BOLDOCKÝ, Samuel (ed.): *Petrovec 1745–1995: 250 rokov príchodu Slovákov do Petrovca*. Báčsky Petrovec, Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec 1995; *Minulosť dneška: Zborník prác napísaný pri príležitosti osemdesiateho výročia organizovanej spolkovej činnosti Slovákov v Novom Sade a päťdesiateho výročia založenia SKUS P. J. Šafárika*. Nový Sad, Slovenský kultúrno-umelecký spolok Pavel Jozef Šafárik 2000. O osudu Jána Bulíka, jedného z vedoucích politických činiteľov slovenské menšiny v Jugoslávii pred druhou svetovou voľkou, ktorý bol popraven v koncentračnom tábore Mauthausen začiatkom roku 1942, psal Jozef Jablonický (JABLONICKÝ, Jozef: *Fragment o histórii: Výber z diela 1989–2009*. Bratislava, Kalligram 2009, s. 143–147). O slovenské menšine za druhej svetovej vojny na území Nezávislého štátu Chorvatsko psal slovenský historik Martin Jarinkovič v knize *Slovensko a Juhoslavia v rokoch II. svetovej vojny* (Banská Bystrica, Klub priateľov Múzea SNP 2012). V posledných niekoľkých rokoch vzrostl záujem historiků v Chorvatsku i v Srbsku o zkoumání osudů české a slovenské menšiny v Jugoslávii po roce 1945. K tomu viz např.: SELINIĆ, Slobodan: *Školovanje Čeha i Slovaka u Srbiji 1945–1958*. In: ISIĆ, Momčilo (ed.): *Srbi i Jugoslavija: Država, društvo, politika. Zbornik radova*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije 2007, s. 327–347; SELINIĆ, Slobodan: *Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945–1948/9: Prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom*. In: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), roč. 42, č. 2 (2010), s. 413–433; TÝŽ: *Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb), roč. 63, č. 2 (2010), s. 521–537; HEROUT, Václav: *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945–1949*. Daruvar, Jednota 2010; DUGAČKI, Vlatka: *The Czech minority between globalism and monarchism*. In: *Review of Croatian history*, roč. 8, č. 1 (2012), s. 37–59; TÁŽ: *Češka i slovačka manjina preko prepreka socijalizma do izazova globalizma*. In: *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina: Europski izazovi. Zbornik radova*. Zagreb 2014 (v tisku).

Recenze

CIA proti Stalinovi a jeho dedičom

Pavol Jakubec

LONG, Stephen: *The CIA and the Soviet Bloc: Political Warfare, the Origins of the CIA and Countering Communism in Europe*. London, I. B. Tauris 2013, 362 strán, ISBN 978-1-78076-393-4.

V priebehu ostatných desaťročí došlo k odtajneniu množstva materiálu o činnosti spravodajských služieb, vrátane operácií na cudzom území. Monografia britského historika Stephena Longa *CIA a sovietsky blok: Politický boj, počiatky CIA a zadržovanie komunizmu v Európe* dokazuje, že táto oblasť historického výskumu prešla od kvalifikovaných špekulácií, vyšetrovacích správ a oficiálnej historiografie bližšie k štandardom politického dejepisectva. Počiatky studenej vojny sa v tomto kontexte tešia trvalému záujmu.

Long skúma úsilie Spojených štátov o formuláciu účelného spôsobu konfrontácie s vnímanou sovietskou hrozbou po druhej svetovej vojne. V svojom výklade voľne spája integráciu americkej spravodajskej komunity¹ a jej aktivizáciu v Európe so spustením Marshallovho plánu hospodárskej pomoci – obe opatrenia mali posilniť prozápadné sily v jednotlivých európskych krajinách. Zrod Ústrednej spravodajskej služby (*Central Intelligence Agency* – CIA) sa nezaobišiel bez pôrodných

---

1 O zložitej ceste k americkému spravodajskému systému pozri stručne: TIDD, John M.: *From Revolution to Reform: A Brief History of US Intelligence*. In: *SAIS Review of International Relations*, roč. 28, č. 1 (2008), 5–24.

bolestí, no direktíva Rady pre národnú bezpečnosť (*National Security Council*) NSC 4-A zo 17. decembra 1947 projektovala nezávislý nástoj psychologického boja s ideologickým protivníkom. V skutočnosti vznikla iba jedna z „lobistických skupín“ (s. 47 a 55) – ani ministerstvo zahraničia (plánovací štáb Georgea F. Kennana), ani armáda sa nemienili vzdať vplyvu na tajné operácie. Československý „Vítazný február“, akokoľvek predvídaný, akceleroval ďalší vývoj (s. 50 n.). Do hľadáčika sa dostali východoeurópski emigranti – potenciál pre Rádio Slobodná Európa.² Jarným mesiacom roku 1948 dominoval byrokratický boj: svoje predstavy presadzovali radca veľvyslanectva v Moskve George F. Kennan (uvažoval o zbytočnosti agentúry), Allen Dulles ako autorita so skúsenosťami z vojnového Úradu pre strategické služby (*Office of Strategic Services*) a šéf CIA, admirál Roscoe G. Hillenkoetter. Výsledná direktíva NSC 10/2 z 10. júna 1948 potvrdila široký mandát agentúry, no rozpory neodstránila. „Horúcim zemiakom“ bolo organizačné, ba aj finančné zázemie (ako jeden zo zdrojov pre západoeurópske operácie – napríklad pri podpore francúzskych a talianskych socialistov – poslúžil Marshallov plán!) (s. 160 n.).

Dianie vo východnej Európe zostávalo v epicentre amerického záujmu. Sovietsko-juhoslovanská roztržka sa na scéne objavila v čase, keď Trumanova administratíva nemala jednotnú koncepciu. Cesta za „železnú oponu“ viedla podľa Kennana cez nemeckú otázku: zníženie napätia malo vyvolať uvoľnenie sovietskej kontroly nad satelitmi a pootvoriť priestor pre penetráciu a ďalšiu dezintegráciu bloku. Plán však predpokladal istú mieru ústretovosti voči nepriateľovi, a tá chýbala. Čiastočne uspel návrh vytvoriť Titových nasledovníkov (s. 115), tj. oslabiť Moskvu cez satelitné režimy a pritom sa vyhnúť eskalácii napätia priamym tlakom na jej životné záujmy. Long poznamenáva, že stratégia umiernených cieľov vyvolala vo Washingtone neistotu (s. 132), a kritizuje direktívu NSC 58/2 z 8. septembra 1949 za absenciu reálnych východísk (s. 135): ako ukázal prípad Władysława Gomułku v Poľsku, obavy z titoizmu viedli Kremeľ k zvýšeniu kontroly „ľudových demokracií“. Účelná stratégia proti tomu chýbala, jediným nástrojom amerického prenikania za „železnú oponu“ bola propaganda, do portfólia však pribudol „ekonomický boj“.³

Pozitívne hodnotím fakt, že práca nepredstavuje katalóg amerických aktivít za „železnou oponou“. Stephen Long výberovo analyzuje operáciu *Valuable/BGFRIEND*, usilujúcu o pád albánskeho vodcu Envera Hodžu premenou exilu v odboj, v optike vyššie uvedených úvah paradoxnú snahu o oslabenie rozporuplného Josipa Broza Tita (s. 254), podporu poľského „podzemia“ či ukrajinských banderovcov (operácia *ZRELOPE*). Príčiny neúspechu sa rôznili, mementom však podľa autora zostáva, že „Washington v skutočnosti prispel k úpadku odbojových skupín“ (s. 184).

2 Pozri najnovší príspevok k téme: VAJDA, Barnabás: *Rádio Slobodná Európa a jeho činnosť vo východnej Európe*. Komárno, Univerzita J. Selyeho 2013.

3 K tejto problematike pozri: ADLER-KARLSSON, Gunnar: *Western Economic Warfare 1947–1967: A Case Study in Foreign Economic Policy*. Stockholm, Almqvist & Wiksell 1968; FØRLAND, Tor Egil: *Cold Economic Warfare: CoCom and the Forging of Strategic Export Controls, 1948–1954*. Dordrecht, Republic of Letters 2009; MASTANDUNO, Michael: *Economic Containment: CoCom and the Politics of East-West Trade*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1992.

V októbri 1950 nastúpil do čela CIA generál Walter Bedell Smith, bývalý veľvyslanec v Moskve. V atmosfére kórejskej vojny sa Spojené štáty sústredili na dobudovanie západoeurópskej bezpečnostnej architektúry. Hoci direktíva NSC 68 zo 14. apríla 1950 – snáď najdiskutovanejší americký dokument svojej éry⁴ – naznačovala politickú ofenzívu, ťažisko východoeurópskych aktivít tvorila rozhlasová propaganda (Hlas Ameriky, Slobodná Európa, RIAS Berlín). Smith agentúru neprofiloval ako „utajené ministerstvo obrany“ (s. 209), kritizoval bezbrehé očakávania a viac ako stratégiu sa venoval reorganizácii. V apríli 1951 sa konečne podarilo vytvoriť platformu pre koordináciu aktivít CIA a zainteresovaných rezortov, takzvaný Úrad pre psychologickú stratégiu (*Psychological Strategy Board*). Podľa Longa sa mnoho energie vyplývalo vo „frakčných“ sporoch a v diskusiách o optimálnej sile pripravovaných opatrení (v pochybnom svetle sa ocitli operácie gerillového typu). Ani štátny department sa nevyhol interným diskusiám: „sovietológ“ Charles Bohlen na jeseň 1952 upozornil, že prípadné úspechy USA vo východnej Európe môžu posilniť odvetu Moskvy – stretávame sa tu s argumentom „bezpečnostnej dilemy“.⁵ S nástupom Eisenhowerovej administratívy formuloval Bohlen skepsu voči aktivizmu dôraznejšie: „Všetci si želáme oslobodenie východnej Európy. (...) Rozchádzame sa ale v názore, či je prezieravé vyhlásiť ho za náš cieľ (*proclaiming this as a national objective*).“ (s. 241) Autor výstižne glosuje: „Sovietizácia východnej Európy mala v skutočnosti vždy iba marginálny význam pre americkú národnú bezpečnosť.“ (s. 255)

Zoči-voči Stalinovej smrti a otrasom vo východnom bloku zostával americký postup opatrný a nejednoznačný. Nič na tom nezmenila ani strategická revízia, predchádzajúca direktíve NSC 162/2 z 30. októbra 1953. Hoci pod vedením bratov Dullesovcov – Johna Fostera (minister zahraničných vecí) a Allena (riadiateľ CIA) – neustali snahy o oslabenie ideologického súpera, pričom ako argument sa uplatnila aj takzvaná mníchovská analógia,⁶ vývoj nezadržateľne smeroval k *détente*. V tomto zmysle možno postoj Washingtonu voči poľským a maďarským udalostiam roku 1956 formulovať ako „podporiť, no nedráždiť“ (s. 273), okrem iného aj pre absenciu aktívnejších nástrojov.⁷ Spojené štáty neprestali uznávať a propagovať právo národov strednej a východnej Európy na suverenitu a autonómny vývoj, no

4 Pozri napr. MAY, Ernest R. (ed.): *American Cold War Strategy: Interpreting NSC 68*. Boston, Bedford Books of St. Martin's Press 1993.

5 Pozri klasickú formuláciu: HERZ, John H.: *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*. In: *World Politics*, roč. 2, č. 2 (1950), s. 157–180; najnovšie a komplexne: TANG, Shipping. *The Security Dilemma: A Conceptual Analysis*. In: *Security Studies*, roč. 18, č. 3 (2009), s. 587–623.

6 O tom podrobnejšie: RYSTAD, Göran: *Prisoners of the Past? The Munich Syndrome and Makers of American Foreign Policy in the Cold War Era*. Lund, GWK Gleerup 1982.

7 O to nešťastnejšie vyznela intenzívna rozhlasová propaganda z jesene 1956. Nezabúdajme však na prepojenie maďarských udalostí a tzv. suezskej krízy; pozri BISCHOF, Günther: *The Collapse of Liberation Rhetoric: The Eisenhower Administration and the 1956 Hungarian Revolution*. In: *Hungarian Studies*, roč. 20, č. 1 (2006), s. 51–63; KECSKÉS, Gusztáv: *The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution*. In: *East European Quarterly*, roč. 35, č. 1 (2001), s. 47–58.

zároveň opúšťali konfrontačný kurz a skúmali možnosti koexistencie so Sovietskym zväzom.

Recenzent sa s autorom zhoduje v názore, že Američanom sa v nezažitých podmienkach zvýšenej ostražitosti a mobilizácie voči bezpečnostným hrozbám, ako to vyjadroval koncept takzvaného štátu národnej bezpečnosti (*National Security State*),⁸ nedarilo nájsť účinnú stratégiu, ktorá by oslabila sovietsky vplyv v budovanom východnom bloku. Long uvádza celé spektrum príčin: prioritou pre Washington nebol celý kontinent, ale západná Európa (kde uspel); hľadanie kľúča k problémom spoza „železnej opony“ často vychádzalo z nereálnych premís; jednotlivé koncepcie sa rodili metódou pokusu a omylu. Práca je podľa mojej mienky faktograficky spoľahlivá, opiera sa o široké spektrum prameňov a literatúry a dopĺňa poznanie tak titulnej témy, ako aj byrokratického rozmeru americkej zahraničnej a bezpečnostnej politiky sledovaného obdobia.

---

8 Pozri LEFFLER, Melvyn P.: *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration and the Cold War*. Stanford (California), Stanford University Press 1992.

Recenze

Nejnovější ruské pohledy na léta šedesátá ve východním bloku

Květa Jechová

VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – ULYBINA, A. A. (ed.): *Moskva i vostočnaja Jevropa: Něprostyje 60.-je: Ekonomika, politika, kultura. Sbornik statěj.* Moskva, Institut slavjanověděnja Rossijskoj akademii nauk 2013, 486 stran, ISBN 978-5-7576-0295-0.

Centrum pro studium sociálních procesů ve východní Evropě po druhé světové válce, které je součástí Ústavu slavistiky Ruské akademie věd, uspořádalo v dubnu 2012 v Moskvě již třetí konferenci věnovanou létům šedesátým.¹ Tentokrát se konference zúčastnili nejen historici, ekonomové, politologové a literární vědci z dalších ústavů Ruské akademie věd, ale také zahraniční odborníci: historik z akademického ústavu srbského a vedoucí pracovnice historického archivu maďarského. Čtyřicet příspěvků z této konference, které byly zařazeny do sborníku *Moskva a východní Evropa:*

---

1 Výsledkem první konference byl sborník *God 1968: „Pražskaja vesna“.* *Istoričeskaja retrospektiva* (Moskva, Institut slavjanověděnja RAN 2010), který redakčně připravila Galina P. Murašková. Druhá konference je zaznamenána ve sborníku *V poiskach novych putěj: Vlast i obščestvo v SSSR i stranach vostočnoj Jevropy v 50-je – 60-je gg. XX v.* (Moskva, Institut slavjanověděnja RAN 2011), který vyšel péčí odpovědné redaktorky Nataliji M. Kureně.

Neklidná léta šedesátá. Ekonomika, politika, kultura, přes tematickou různorodost spojuje pečlivá práce s nově objevenými či nově využitými prameny.

Zpřístupnění příslušných dokumentů v archivech umožnilo v řadě případů novou interpretaci událostí, k nimž došlo v období od polských a maďarských nepokojů roku 1956, které byly specifickou reakcí na odhalení takzvaného kultu osobnosti na dvacátém sjezdu sovětských komunistů, až do československých událostí roku 1968. Příspěvky sborníku reflektují nejen politické a kulturní dění v sovětském centru a dalších zemích „socialistického tábora“, ale také jeho ohlasy v politice Západu.

„Dobou paradoxů a dramát“ nazvala toto období autorka úvodní statě sborníku Natalija Michailovna Kurennaja,² když připomněla významné události ve světě (kosmické lety, dekolonizaci, Beatles) i v sovětském prostoru (částečnou destalinizaci, snížení stavu Sovětské armády na 1,2 milionu mužů, pronásledování církve, založení výzkumného centra Akademie věd SSSR v Novosibirsku, měnovou reformu z roku 1961, pouliční protesty v Novočerkasku a následnou popravu sedmi jejich účastníků, vznik divadla Na Tagance a divadla Sovremennik, vydání románu Michaila Bulgakova *Mistr a Markétka*). V Moskvě se u pomníku Vladimira Majakovského³ na náměstí téhož jména setkávali lidé, aby slyšeli verše mladých básníků Roberta Rožděstvenského, Andreje Vozněsenského, Jevgenije Jevtušenka, Bulata Okudžavy, Bely Achmadulinové. Představitelka starší básnické generace Anna Achmatovová tehdy zaznamenala, že „v Moskvě je všechno nasáklé verši“ (s. 7). Nejpočetnější kohortou sovětské společnosti byla generace narozená na konci období Nové ekonomické politiky (NEP), tedy v letech 1927 a 1928, která dospěla v mírovém ovzduší po vítězství nad fašismem. Byla to generace vzdělaná a odborně kvalifikovaná. Spolu s ní začínala v situaci ekonomické i politické stability svou kariéru dvacetiletá mládež. Nové pokolení nebylo vzhledem ke svému věku pošpiněno tragickými událostmi stalinické minulosti. Byla to první generace, která nechápala mládí jako pouhý moment mezi dětstvím a dospělostí, ale jako významnou životní etapu. I v Sovětském svazu se zrodil kult mládí. „Generace šedesátníků“ ovlivnila jazyk a mentalitu svobodomyšlné ruské inteligence.

A přece historik Jurij Afanasjev, sám příslušník této generace, dnes kriticky posuzuje jednání „šedesátníků“ jako nerozumné a nedomyšlené. „Šedesátníci jako celek, jako kulturní fenomén, jako generační množina, prokázali neschopnost k pochopení a definování Ruska ve dvacátém století. (...) Celá generace jako by se vrhla do dětské etapy lidského rodu, kdy je chápání světa převážně emocionální. Jako by pracovala jen pravá mozková hemisféra, spojená s obrazným myšlením, které umožňuje snění a fantazírování, a nikoli hemisféra levá, která má funkci analytickou.“ (s. 9)⁴ Generace šedesátníků je dnes kritizována za to, že zanechala Rusku

2 KURENNAJA, N. M.: Paradoxalnoje i dramatičeskoje vremja... Vmesto vstuplenija, s. 3–11.

3 Byl odhalen v roce 1958, po roce 1961 docházelo na Majakovského náměstí k periodickému zatýkání.

4 Autorka cituje z vystoupení Jurije N. Afanasjeva v roce 2012 v Gorbačovově fondu nazvaného „Šedesátníci: Výsledky bezmyšlenkovité cesty. Horizont poznání“ (AFANASJEV, Ju. N.:

zhoubné dědictví. Současná kritika mívá především na tehdejší ruskou inteligenci jako nejnižší vrstvu „syté nomenklatury“, která se profesionálně zabývala hlavně vlastní reklamou, označujíc ji jako „skupinu, hnutí a tradici spojené idejemi svých úkolů a nepodložeností svých idejí“ (s. 8).⁵

Odlišnou stopu ruské inteligence nalezla Galina Pavlovna Murašková v tvořivém prostředí inteligence vědeckotechnické.⁶ Dokumenty nalezené v Ruském státním archivu novější historie (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii* – RGANI) dosvědčují, jak zodpovědně chápali v šedesátých letech svou společenskou úlohu mladí vědci a jak úporný zápas o zásadní změnu perspektiv sovětského státu vedli s vládnoucími politickými špičkami. Tento zápas autorka dokumentuje nejen písemnou polemikou představitelů vědy se stoupenci neostalinismu v aparátu komunistické strany,⁷ ale také zprávou o aktivitách mladých vědců v akademickém městečku Obninsk nedaleko Moskvy, kde byl soustředěn výzkum mírového využití atomu. O povaze společenské angažovanosti mladých sovětských vědců, kteří svou dobu chápali jako začátek vědeckotechnické revoluce a její šance spojovali s politickou demokratizací, svědčí úryvek ze samizdatového článku „Inercie strachu“ předního fyzika Valentina F. Turčina, který autorka objevila v archivu: „Naše doba je dobou složitých industriálních a sociálních systémů, dobou organizace a informace... Informaci potřebuje současná společnost ještě víc než ocel a naftu. A právě informace je u nás spoutaná... Pro rozvoj vědy a praktické využití vědeckých metod je nezbytná ... plná intelektuální svoboda.“ (s. 44 n.) Po roce 1968 postihly administrativní zásahy i špičkové odborníky nejnovějších vědních oborů. Někteří nesměli pracovat v oboru, všichni ztratili možnost svobodně vyjadřovat své názory. Někteří místo pronásledování nebo konformity zvolili odchod do zahraničí.⁸ Krátkozraká, ideologicky zaslepená politika vládnoucích špiček Sovětského svazu vůči inteligenci a strach před demokratickými reformami vedly k postupnému zaostávání země v rozhodujících vědních oborech.

Mezinárodní aspekty sledovaného období připomíná politologická studie Igora Ivanoviče Orlika.⁹ Uvádí, že prozíraví západní experti pochopili období „oblevy“ po dvacátém sjezdu sovětských komunistů jako podnět k hledání nové strategie vůči Sovětskému Svazu a zemím východní Evropy. John Kennedy v prezidentské kampani roku 1960 vyhlásil diferencovaný přístup k zemím „socialistického tábora“

Doklad: Šestiděsjatniki. Itogi bezdumnovo puti. Avtorizovannaja stěnoграмма [online]. Dostupné z: <http://www.russ.ru>.

- 5 Autorka cituje ze statě ředitele Centra ruských výzkumů Moskevské humanitní univerzity a ředitele Ústavu systémové a strategické analýzy Andreje I. Fursova „Těžké dědictví 60. let“, sama se však s tak ostrou kritikou neztotožňuje (FURSOV, A. I.: *Ťažoloje nasledstvo 60-ch* [online]. Dostupné z: <http://baldin.ru/news/a-53.html>).
- 6 MURAŠKO, G. P.: NTR i sovetskaja naučno-těchničeskaja intėlligencija: Formirovanije novych vzgljadov na istoričeskije perspektivy razvitija SSSR v 60-je gody XX veka, s. 33–52.
- 7 Viz KAPICA, Pjotr L.: *Talant ně trebujet rukovodstva*. Moskva, Knižnoje obozrenije 1989.
- 8 To byl i případ V.F.Turčina, který v roce 1973 ztratil možnost odborné práce a po svém odchodu do USA roku 1976 našel uplatnění v matematickém univerzitním ústavu v New Yorku.
- 9 ORLIK, I. I.: Vostočnaja Jevropa v politike Zapada v 1960-je gody: Novyje těnděnciji. Istoričeskaja retrospektiva, s. 112–126.

a orientaci na hledání společných zájmů. Bezpečnost světa v jaderném věku byla podle Kennedyho podmíněna rozvojem obchodu a kulturních styků. Krajně pravicové síly ve Spojených státech však odmítaly mírovou strategii, trvaly na doktríně „osvobození“ zemí sovětského bloku a bránily zapojení východní Evropy do svobodného světa. Naopak odbory a podnikatelské kruhy liberalizaci obchodních vztahů se socialistickými státy podporovaly. K uklidnění diplomatických vztahů přispěly vzájemné návštěvy sovětských a amerických státníků v letech 1964 a 1965 a také skutečnost, že západní vlády uznaly platnost hranic mezi evropskými státy, jak byly ustaveny po skončení druhé světové války. Postupně se realizoval princip mírového soužití a konaly se mnohostranné konference v nejrůznějších oborech vědecké a kulturní činnosti. Autor statě, odborník na hospodářské dějiny, však konstatuje, že reálné možnosti ukončení studené války a naladění efektivní spolupráce mezi Západem a Východem nebyly plně využity.

Většina příspěvků sborníku je věnována jednotlivým zemím východního bloku. Rozboru je podrobena ekonomická reforma v Maďarsku. Jsou analyzovány rozdílné reakce na odvolání Nikity Sergejeviče Chruščova, jak se na podzim 1964 projevíly v postojích politické reprezentace Německé demokratické republiky, Polska a Maďarska. Je hodnocen postup liberalizace a projevy disidentského hnutí v Jugoslávii i první známky „tání“ u Berlínské zdi. Samostatný příspěvek se zabývá vztahem Sovětského svazu k jugoslávsko-albánským konfliktům, další sleduje snahu bulharského vedení o připojení země k Sovětskému svazu, jiný zaznamenává kroky rumunských představitelů, které měly odvrátit sovětskou okupaci země.

Naši pozornost samozřejmě vzbudí statě, které se týkají Československa. Známa historička Valentina Vladimirovna Marjinová uvádí do ruského kontextu dokumenty nedávno objevené v českých archivech, které vypovídají o tom, jak se sovětské „tání“ projevilo v Československu.¹⁰ Archivář Tejmur Agabajevič Džalilov analyzuje informace, které vpředvečer pražského jara posílali do Moskvy sovětsští diplomaté.¹¹

Velmi závažné osobní svědectví přináší Leonid Josifovič Šinkarev, novinář, který v letech 1963 a 1964 doprovázel Jiřího Hanzelku a Miroslava Zikmunda při jejich putování po Sovětském svazu jako zvláštní zpravodaj deníku *Izvestija* na Sibiři.¹² Čeští cestovatelé si tehdy pod záštitou Akademie věd SSSR mohli sami zvolit trasu a na podzim 1964 je Leonid Iljič Brežněv, nově ustavený generální tajemník sovětských komunistů, osobně ujistil, že jej zajímá podrobná a otevřená zpráva o jejich

10 MARJINA, V. V.: Sovetskaja „ottěpel“ v zerkale čechoslovackich dokumentov: Někotoryje voprosy vněšnej politiki SSSR i položenija v „socialističeskom lagere“, s. 127–157. Viz REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr (ed.): *Studená válka 1954–1964: Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, Doplněk 2000.

11 DŽALILOV, T. A.: Kanun „Pražskoj vesny“ glazami sovetkich diplomativ, s. 331–354.

12 ŠINKAREV, L. I.: Specialnyj otčet No. 4 I. Ganzelki i M. Zikmunda o pojezdke po Sovetsko-mu sojuzu (1963–1964 gg.): Sudba dokumenta, s. 87–111.

cestě. Zpráva v rozsahu 173 strany¹³ pro informaci sovětského a československého vedení¹⁴ byla dokončena v únoru 1965.

Leonid Šinkarev oceňuje zodpovědný přístup Hanzelky a Zikmunda k poznání sovětské země, jejich otevřenost, upřímnost, úctu k lidem. Podle jeho slov se v důvěrné cestovní zprávě nevyskytovaly žádné povrchní ideologické posudky, ale střízlivé a věcné hodnocení situace, které se opíralo o myšlenky české národohospodářské školy. Cestovatelé kritizovali nedostatky v ekonomice, službách, dopravě, mezilidských vztazích i v kultuře. V závěru zprávy konstatovali, že brzdou ekonomického rozvoje sovětského státu je zastaralý způsob plánování a byrokratické řízení. Pro zlepšení doporučovali demokratické reformy a svobodu informací, které se týkají vlastní země i vnějšího světa. Šinkarev soudí, že Hanzelkova a Zikmundova „zvláštní zpráva číslo 4“ byla prvním pokusem o komplexní analýzu politické a hospodářské situace SSSR a v mnoha momentech předjímala program gorbačovské přestavby.

Další osud dokumentu je příznačný pro tehdejší vztahy mezi oběma státy. Předání „zvláštní zprávy“ narazilo na nečekané překážky ve stranickém i diplomatickém aparátu obou států. Díky vytrvalosti a osobní statečnosti obou autorů došlo k tomu v Praze, kdy ji odevzdali přímo do rukou Brežněva, dva měsíce před sovětskou invazí. Jejich cestovní zpráva pak ovšem byla hodnocena sovětskými vládci jako dokument kontrarevolučního smýšlení. Jak silný pozitivní dojem naopak udělala „zvláštní zpráva číslo 4“ na sovětské vědce, dosvědčují ve svých pamětech takové osobnosti jako fyzikové Pjotr Kapica a Andrej Sacharov.¹⁵

Literatura může často lépe zprostředkovat pochopení minulosti než vědecké výzkumy, to dobře věděli i organizátoři této konference. Ve sborníku je beletrii šedesátých let věnováno několik příspěvků. Na rozboru tehdejší literární produkce Polska, Maďarska a Československa je dokumentován nově probuzený respekt k lidskému rozměru světa. V tvorbě polských spisovatelů Witolda Gombrowicze a Sławomira Mrożka spatřuje literární kritik Viktor Alexandrovič Chorev mocné úsilí o osvobození člověka z intelektuálního nevolnictví.¹⁶ Jurij Pavlovič Gusev nachází v moderní maďarské literatuře, zejména v díle Ference Szántó, hlubokou analýzu konfliktu mezi ideologií a životem.¹⁷ Dmitrij Kirilovič Poljakov zvolil z české produkce povídku Vladimíra Párala *Jednorozměrný člověk* jako diagnózu vzniku konzumní společnosti a závislosti konzumentů.¹⁸

13 Zpráva jako přísně důvěrná existovala jen ve dvanácti strojopisných kopiích. Česky byla zpráva poprvé zveřejněna po čtvrtstoletí, nejprve ve třech pokračováních v měsíčníku *Sovětská literatura* z ledna, února a března 1990, poté i knižně (HANZELKA, Jiří – ZIKMUND, Miroslav: *Zvláštní zpráva č. 4*. Praha, Lidové nakladatelství 1990).

14 Dříve než začali psát podrobný cestopis o svém putování „zemí sovětů“, který měl mít pět dílů.

15 V roce 1964 seznámil Hanzelka s obsahem zprávy svého přítele, významného fyzika Kapicu, který poté informoval Sacharova.

16 CHOREV, V. A.: V stremlenii k intellktualnomu raskrepoščeniju čeloveka... O tvorčestve polskih pisatel'ej Vitolda Gombroviča a Slavomira Mrožeka, s. 454–463.

17 GUSEV, Ju. P.: Osobnosti vengerskoj litěraty 60-ch godov XX veka, s. 446–453.

18 POLJAKOV, D. K.: „Odnomernyj čelovek“ v češskoj litěraty šestiděsjatych godov: Na primere tvorčestva Vladimira Parala, s. 464–479.

Na stránkách literárního měsíčníku *Novyj mir* došlo ve sledovaném období k mimořádné události, kterou zaznamenala Valentina Alexandrovna Tvardovská.¹⁹ V roce 1967 tam byla publikována korespondence z protilehlých stran železné opony: mezi anglickým historikem a filozofem Arnoldem Josephem Toynbeem (1889–1975) a ruským historikem a orientalistou Nikolajem Josifovičem Konradem (1891–1970).²⁰ Toynbeeho, který tuto písemnou výměnu názorů zahájil,²¹ zaujala myšlenka o základech jednoty lidského druhu, která byla formulována v recenzi na Konradovu práci *Západ a Východ* v časopise *Novyj mir* roku 1966. Vzájemná korespondence obou historiků, která se pak rozvinula, se dotýkala nejzákladnějších otázek vývoje lidské společnosti. Uznávání znalci světových dějin Toynbee a Konrad vycházeli sice z rozdílných ideologických pozic, shodli se však v chápání historických procesů i ve svém ocenění perspektivy lidstva.²²

Ačkoli v mezinárodních vztazích byla akceptována zásada mírového soužití kapitalismu a socialismu, sovětský režim trval na nesmiřitelnosti ideologie marxismu-leninismu s konkurenčními ideologiemi. Tento antagonismus byl znovu zdůrazněn v svolání Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu k padesátému výročí říjnové revoluce.²³ Korespondence dvou vědců, kteří se shodli na nejzákladnějších poznatcích z dějin lidstva, byla v přímém rozporu s touto nesmiřitelností.

Ruský sborník o složitých, osudových šedesátých letech byl díky pečlivé práci s obsáhlou základnou nových pramenů připraven tak, že může být spolehlivým východiskem pro další badatele v širokém spektru společenských věd.

19 TVARDOVSKAJA, V. A.: Peregiska iz dvuch „lagerej“: A. Tojnbi i N. I. Konrad o sudbach čelovečestva, s. 53–73. Historička Tvardovská je dcerou básníka Alexandra Tvardovského, bývalého šéfredaktora časopisu *Novyj mir*.

20 Dialog istorikov: Peregiska A. Tojnbi i N. Konrada. In: *Novyj mir*, č. 7 (1967), s. 174–185.

21 Práce Arnolda Toynbeeho, jehož stěžejním dílem je dvanáctisvazkové *Studium historie* (1934–1961), nebyly v SSSR vydávány. Přesto byl v sovětské vědecké literatuře často kritizován jako představitel buržoazních, pesimistických názorů na budoucnost lidstva.

22 Pokračování korespondence obou vědců vyšlo později v knize Nikolaje I. Konrada *Něpublikovannyje raboty. Pisma*. Moskva 1995.

23 O podgotovke k 50-letiju Velikoj Oktjabrskoj Socialističeskoj revoljucii. In: *Pravda* (8.1.1967).

Anotace

KOPECKÝ, Miloš: *Dopis Evě*. Ed. Eva Červinková. [Vysoké Mýto], Sumbalon 2014, 97 s., ISBN 978-80-905303-6-2.

„Deprese, medikamenty, beznaděj. Zoufalství z toho, zda vůbec ještě někdy odejde. Slunce málo, většina mého času v posteli nebo na lehátku pod stromy. Převážně se zavřenýma očima.“ Těmito temnými slovy popisuje Miloš Kopecký své rozpoložení v době, kdy psal svůj *Dopis Evě* (s. 87). Psal se rok 1991 a v době prvních, obecně zakoušených polistopadových zklamání a rozladění se vynikající herec rozhodl k osobnímu vyznání. Měl pracovat na něčem jiném, práce se mu nedařila, a místo toho z něho vytryskla nehledaná slova, jež čtenáře zasáhnou nekompromisní a k osobě pisatele bezohlednou otevřeností. Jde o bilancování v čase úzkosti, kterou Miloš Kopecký (1922–1996) vnímal velmi intenzivně. Ve chvíli milosrdného ústupu ataku deprese píše ne bez rozpaků: „Trochu se ostýchám a zase vůbec neostýchám.“ (s. 11)

Miloš Kopecký se svěřuje především s traumaty provázejícími jeho život. Odhodlal se vypsát „nejintimnější intimity“, vymést „sajrajt ze všech koutků toho, čemu se říká duše“, v naději, že nalezne „drobeček, smítko něčeho, co by mohlo mít smysl objektivní, a nebyl to jen výplod (promiňte) mého subjektu, mnou tak milovaného“ (s. 12). Sebedrásající zpověď počíná

od chvíle, kdy se „narodil chlapeček, slaboučký, asi chcípáček svého druhu, a byl prý hned od počátku mimořádně ošklivý“ (s. 18). Trauma z fyzické nedostatečnosti, již mu děti drsně dávaly najevo, bylo záhy znásobeno traumatem z židovského původu po matce (otec byl přitom antisemitou a stoupencem Kramářovy národní demokracie) a odporem k chudobě, který v dopise vypjatě glosuje: „Po celý život mi zůstala sympatie k pánům a nejhlubší averze vůči lidu.“ (s. 29) Problém představovala i dlouho nenaplněná touha po ženském těle („hlavně od boků dolů, ňadra mi nic neříkala“ – s. 35). Vedle toho se herec vyznává ze zaujetí knihami a hudbou, a také ze sympatií ke „kůži, dřevu, cigaretovému smradu a vůni benzínu“ (s. 37).

Mnohé čtenáře překvapí herec, známý spíše z komických rolí, úvahou o Bohu, završenou slovy: „Rozum je (i smysly, instinkty, intuice) jen nástrojem lidského poznávání, nejdůležitější je iracionální. Bůh je pro mne tedy něco, na co se ani neumíme ptát, po čem nedokážeme ani položit otázku. (...) Já tedy vím, že jest Něco (vidíte tu lidskou ubohost), jakýsi – pomůžu si tím slovem, nenacházejte lepšího – Majestát, o němž nevíme a NIKDY nebudeme vědět nic, v čemž je celý vtíp problému.“ (s. 47 n.) Do úvah o Bohu se vplétá trauma ze stinných stránek hereckého úspěchu. Podrobně Kopecký líčí svou účast ve dvoudílném

„normalizačním“ televizním pořadu, uváděném v roce 1984, který byl namířen proti československé emigraci. Herec, hřečící se tehdy na vrcholu divácké přízně jako doktor Štrosmajer v Dietlově seriálu *Nemocnice na kraji města*, vysvětluje souhlas s moderováním pořadu především existenčními obavami, sumarizuje ale tvrdě: „Selhal jsem. Všechny okolnosti, které tu uvádím, jsou naprosto pravdivé, ale otázka zní takto: seděl jsi před kamerou a dělal ten pořad, nebo ne? Dělal, tak kuš.“ (s. 57 n.)

Kdo by čekal, že Miloš Kopecký si v bilančním textu dopřeje vykoupení v podobě sebeoslavy za nesporně statečné vystoupení na čtvrtém sjezdu Svazu českých dramatických umělců v květnu 1987, bude se mýlit. Místo toho si opět zvolí traumatizující moment – kritické hodnocení projevu dramatikem a disidentem Františkem Pavlíčkem, převzaté do vysílání Hlasu Ameriky (s. 74–78). Svůj komplikovaný poměr k disentu pak rozebírá na setkáních s „národní statečnicí“ (s. 66) Vlastou Chramostovou a s Václavem Havlem. Jako jeden z mála hřejivých momentů probleskuje knihou vzpomínka na přátelství s historikem Františkem Červinkou („Antíkem“).

„Já nikdy nemohl, ani nechtěl, a tudíž nebyl, ani co by se za nehet vešlo, komunista, neboť se mi to jednak skoro vším protivilo, a všechna bída kolem, kterou jsem nemohl vidět, mi byla upřímně lhostejná,“ píše Kopecký (s. 42). Výrok naznačuje jeho problematický vztah k reformním komunistům. Vlastě Chramostové, plně nadějí z reformy socialistického zřízení, očekávala již před lednem 1968, načrtl tehdy vizi: „Podle mého názoru může být lidská společnost v podstatě zařízena buď na principu džungle, nebo na principu kasáren. Třetí možnost nevidím. A já ... jsem z celé duše své pro tu džungli. (...) V kasárnách, v nichž by byl naprostý pořádek, by při mé povaze zbývalo opravdu se jen oběsit.“ (s. 71 n.) *Dopis Evě* je otevřenou a vyhraněně subjektivní výpovědí o trápeních jeho pisatele i traumatech doby. Herec je k sobě příkrý, viní se ze slabosti. Adresátka dopisu mu odpovídá: „Stýská se mi po lidech tak nesta-

tečných, jako jste Vy. Z nynějších statečných je mi mdlo. (...) Osamělí myslí čistěji než ti v houfu. Houf často vyhrává, ale pravda je jinde.“ (s. 93)

Jiří Křestan

KOVALEV, Michail Vladimirovič: *Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.)*. Saratov, Saratovskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet 2012, 408 s., ISBN 978-5-7433-2540-5.

Téma emigrace z Ruska v meziválečném Československu i jejích osudů v letech války a bezprostředně po ní nenáleží rozhodně k těm opomíjeným. Vedle rozšiřující se řady titulů odborné i memoárové literatury mohou badatelé využít i nově objevených a zpřístupněných archivních fondů. Docent Michail Vladimirovič Kovalev (1985), kandidát historických věd, proděkan a vedoucí katedry na Saratovské státní technické univerzitě Ju. A. Gagarina, patří ke generaci mladších ruských historiků, vybavených jazykově i znalostí zahraniční historiografie (v jeho případech především historiografie anglicky, francouzsky a česky psané), ochotných a připravených podnikat v cizině rozsáhlé archivní výzkumy. Znalost jazyků a prostředí přináší vědcům z Ruska významné bonusy. Obohacující jsou i osobní kontakty a příležitost k dělné spolupráci i odborné konfrontaci. Připomeňme, že Kovalev v roce 2012 přednášel na Vysoké škole ekonomické v Praze. Již celé desetiletí na sebe upozorňuje monografiemi, věnovanými především historikům-emigrantům z Ruska.

Poslední Kovalevova práce o osudech ruských exilových historiků v Praze se poněkud vymyká tradičnímu schématu, jež obvykle reprodukuje autoři, kteří se zabývají tématem emigrace z Ruska. Autor prokazuje solidní znalost faktografie ruské vědecké enklávy v Československu, je obeznámen se základními informacemi o jednotlivých osobnostech, orientuje se ve světě jejich ideových a ideologických představ.

Výrazné novum jeho pohledu však spočívá především ve schopnosti uplatnit ve výzkumu přístupy historické antropologie. Pozornost věnuje koexistenci ruských historiků s kulturním prostředím v Československu, všímá si institucionálních vazeb uvnitř ruské vědecké komunity a v neposlední řadě nastoluje podstatné téma historické paměti emigrantů z Ruska. Přehledné členění knihy prozrazuje, že vznikala promyšleně a uvážlivě, s vědomím reálných cílů, jež se podle mého názoru podařilo autorovi zdárně naplnit.

Michail Kovalev označuje Prahu za „hlavní město“ ruské exilové vědy (s. 75) a srovnává ji přitom s dalšími centry ruské emigrace, především s Paříží, jež naopak podle něho představovala nejvýznamnější místo pro literáty. Vychází přitom nejen z posouzení objektivních podmínek, jež nabízely hostitelské země (v případě ČSR zdůrazňuje především velkorysou podporu ministerstva zahraničních věcí v rámci Ruské pomocné akce), ale rovněž analyzuje, jak svá působiště vnímali sami exulanti a jak je vzájemně porovnávali. Sama myšlenka srovnání jednotlivých center ruské emigrace a jejich vzájemných kontaktů je nosná a inovativní. V letech druhé světové války byly pak podmínky pro vědeckou práci stále obtížnější, ruská komunita v Československu byla navíc postižena nacistickými represemi, na něž v roce 1945 navázalo odvrácení řady vědců do Sovětského svazu příslušníky obávané kontrarozvědky SMERŠ (s. 326).

Knihy je působivá v tom, že neopomíná celkové údaje o ruské komunitě, ale přitom vytčené problémy posuzuje v mikrosvětě jednotlivých vědců. Všímá si například, jak pocítovali své bytové poměry či jak někteří z nich prožívali trauma z příchodu a z působení v jazykově cizím prostředí. Tak například vynikající kunsthistorik Nikodim Pavlovič Kondakov musel českým studentům přednášet francouzsky (s. 93). Ještě větším problémem pochopitelně bylo, že studenti z Ruska mnohdy nedokázali porozumět přednáškám českých profesorů. Autor zároveň registruje četné příklady spolupráce

mezi československými a ruskými vědci a pedagogy. Síla Kovalevovy knihy tkví v tom, že cíle svého bádání individualizuje, a tím vytváří velmi plastický obraz života ruských emigrantů.

Michail Kovalev v neposlední řadě analyzuje rozvoj ruské historiografie v Československu v jejích organizačních a institucionálních souvislostech. V jeho zorném úhlu se ocitly Ruská akademická skupina, Kondakovův institut, Ruská historická společnost v Praze, nevyhnul se ani rivalitě mezi Ruským institutem a Institutem pro studium Ruska. Zabýval se také působením historiků na exilových vysokých školách. Podrobně se věnoval zejména Ruské právnické fakultě v Praze a Ruské svobodné univerzitě. Zvláštní kapitolu zasvětil Ruskému zahraničnímu historickému archivu. Neopominul ani neformální intelektuální skupiny. Autor neidealizuje; s jemnou ironií například zaznamenává, jak se v ruské vědecké komunitě zahnízdil byrokratismus (s. 128).

Velice inspirativní jsou pasáže, jež charakterizují proměňující se historickou paměť ruských vědců v exilu. Tu autor vnímá jako nepominutelnou součást jejich duševního světa. Dále charakterizuje ideologii eurasijství, jejímž základem bylo zdůraznění významu pravoslaví (s. 256 n.). Jako brilantní lze bez rozpaků označit kapitolu reflektující oslavy historických svátků, připomínky výročí a uctívání historických osobností. Zajímavá je například připomínka puškinovských oslav. V neposlední řadě potom Kovalev analyzuje proces vytváření ideálního obrazu předrevolučního Ruska. Všímá si, jak ruští emigranti hledali zvláštní „místa paměti“, „symbolické obrazy minulosti“, do nichž projektovali své představy o ruské civilizaci (s. 275 n.).

Kovalevova práce přináší velmi zajímavý obraz ruské vědecké komunity, která ve 20. a 30. letech (a v menší míře pak v letech čtyřicátých) minulého století žila v těsném styku s československým kulturním prostředím. Zaslouží si pozornost našich i zahraničních (především ruských) historiků nejen pro shromážděnou faktografickou

materii, ale i pro použité metodologické postupy. Ocenit je třeba zařazení jmenného rejstříku s přípojeným rejstříkem některých latinkou psaných jmen. V publikaci čtenář nalezne také obsáhlý soupis použité literatury a archivních pramenů z Ruské federace a z České republiky. Knihu saratovské univerzity lze jednoznačně ocenit jako jednu z nejlepších publikací k dějinám ruské emigrace v meziválečném Československu, které v poslední době vyšly.

Jiří Křestian

PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (ed.): *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum 2014, 523 s., ISBN 978-80-87211-98-4 a 978-80-87311-38-7.

Rok 1953, který se zapsal do české kolektivní paměti především šokující měnou reformou a úmrtím prezidenta Gottwalda, následujícím vzápětí smrt Stalinovu, se nestal ve zdejší historiografii dosud předmětem žádné monografie, třebaže jeho dění vstoupilo do četných drobnějších studií i knižních pojednání mapujících historické události a procesy v širším časovém rozsahu. Před dvěma lety podnítl však Ústav pro studium totalitních režimů spolu s Jihočeským muzeem a Státním okresním archivem v Českých Budějovicích k uspořádání konference, která se konala ve dnech 18. a 19. května 2013 v sídle posledně jmenované instituce a vytkla si za cíl mnohostranně a důkladně zmapovat tento v jistém ohledu přelomový letopočet v československém historickém kalendáři. Z konference vzešla kolektivní monografie *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu* (ačkoli z neznámých důvodů o této skutečnosti editoři cudně pomlčeli), jejichž sedmatřicet příspěvků z pera českých a slovenských autorů skládá dohromady plastický obraz tehdejšího dění z perspektivy politické, sociální, hospodářské i kulturní.

Přirozeně nemohou chybět vzpomenuté události „velkých dějin“, zachyceny jsou však nejen tradiční politickou optikou, ale také pohledem „zdola“, v rekonstrukci rozporuplných reakcí obyvatel na změny, které se jich bytostně dotýkaly. Další příspěvky se zaměřují na nálady a pohyby v organizacích Státní bezpečnosti nebo Revolučního odborového hnutí. Řada textů je věnována mikrohistorickým nebo regionálním tématům, jako jsou poměry a dění v Nové Pace, na Pelhřimovsku či Benešovsku nebo kolonizace v Kolodějích nad Lužnicí. Z hlediska evidence pramenné materie je cenné zpracování dokumentů k danému roku z třeboňského archivu. Z kulturních dějin zaujmou třeba studie o knižní produkci a výtvarném umění v roce 1953, zájemce o církevní dějiny se může dočíst o vztahu papeže Pia XII. ke stalinistickému Československu a v paměti nejen sportovně založených čtenářů utkví obraz nedohraného mistrovství světa v ledním hokeji.

Nejen pro originální námět si zaslouží zvýzvednout článek kulturní historičky Dagmar Blümllové „Aby z dítěte vyrůstal socialistický člověk: Nad produkcí Státního nakladatelství dětské knihy v roce 1953“ (s. 195–207), který zpřítomňuje čtvrtý rok existence nakladatelství, jež mimo jiné ve významném nákladu produkovalo překlady sovětských knih pro děti. Přínosné informační shrnutí nabízí článek „Československá akademie věd v roce 1953“ (s. 221–236), ve kterém Jiří Jindra osvětluje zřízení této instituce na podzim předešlého roku, její složení, náplň činnosti a strukturu. Bohatou obrazovou dokumentací vyniká studie Luďka Vaciána „Zdrčení krutou ranou' versus „Zaplat pánbůh, že už je po něm': Smrt Klementa Gottwalda očima československé veřejnosti“ (s. 170–195), kde kromě více či méně známých fotografií coby výmluvné svědectví doby promlouvají dokumenty jako titulní strana závazku pracujících z rokycanských kovohutí nebo soustrastný dopis od jedné z oblastních organizací Lužických Srbů zaslaný československému velvyslanectví v Berlíně.

Samozřejmostí publikace je úvod editorů, anglické shrnutí, seznamy literatury, zkratky, autorského kolektivu a jmenný rejstřík. Na škodu může být absence podrobnější úvodní studie, jež by důležitost roku 1953 pro další vývoj v Československu objasnila vztahem k širšímu kontextu. I tak se ale dá říci, že publikace splnila svůj účel a že o osmém roce po válce díky ní víme o dost víc než předtím.

Anna Košátková

ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (ed.): *Kolektivizace v Československu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2013, 473 s., ISBN 978-80-87211-96-0.

Násilné kolektivizaci českého a slovenského venkova byla věnována v posledním čtvrtstoletí řada odborných i populárnějších publikací, takže patří již k relativně solidně zpracovaným fenoménům naší komunistické minulosti. Přesto se dá říci, že před dvěma lety vydaná kolektivní monografie *Kolektivizace v Československu* nejen v podstatě shrnuje dosavadní poznání, ale také přináší množství nových poznatků o tomto neobyčejně tragickém období našich novodobých dějin. Ačkoli to editoři nikde výslovně neuvádějí, jedná se fakticky o sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, kterou ve dnech 25. a 26. dubna 2012 uspořádal Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s Muzeem Jindřichohradecka.

Celkem třiatřicet českých i slovenských autorů (historiků, archivářů, právníků) pojednalo v sedmi oddílech fenomén kolektivizace a proměn venkova a zemědělství po únoru 1948 z mnoha různých pohledů. Najdeme zde samozřejmě studie obecnějšího charakteru, věnované například roli práva v uskutečňování kolektivizace, určitým fázím tohoto procesu nebo historiografii kolektivizace. Tak olomoucká historička Jana Burešová zmapovala výzkum dějin kolektivizace od prvních odborných prací z počátku 60. let přes velký rozvoj bádání

v oficiálním československém dějepiscetví 70. a 80. let až po nový návrat k dějinám zemědělství ve druhé polovině 90. let a na počátku 21. století. Upozornila na dobovou ideologickou podmíněnost prací z období komunistického režimu, ocenila však také výsledky dosažené při shromažďování pramenného materiálu. Jiří Pernes zase shrnul, jak se postupně proměňovala myšlenka kolektivizace zemědělství v politice KSČ od převzetí moci do přijetí zákona o jednotných zemědělských družstvech o rok později. Zajímavé pohledy na situaci v konkrétních regionech nebo obcích zde přináší několik mikrohistorických a regionálních příspěvků. Pro současnost, kdy dochází k částečné restituci majetků církví a náboženských společností, je velice podnětný příspěvek Michaely Munkové z Národního muzea, která na základě dobových pramenů poukazuje na ideologické aspekty konfiskace církevního majetku, účelové využívání a zneužívání zákonů a dobové protiněmecké a proticírkevní nálady v souvislosti s vyvlastněním rozsáhlých nemovitých majetků. Méně známou formou hospodaření na zemědělské půdě se po roce 1945 staly takzvané justiční statky, jejichž zřizovatelem bylo ministerstvo spravedlnosti. Šárka Steinová z Národního zemědělského muzea popsala jejich počátky a charakterizovala jejich osazenstvo, způsob hospodaření i postupnou transformaci na ústavy pro slabé, nemocné a přestarlé vězně.

V publikaci nescházejí ani studie tematicky zaměřené například na zobrazení kolektivizace ve filmu, na metody komunistické propagandy a agitace či na způsoby odporu proti násilnému združšťevňování. Petr Slinťák z Ústavu pro studium totalitních režimů ve svém příspěvku pojednal o filmovém ztvárnění proměn venkova po roce 1945 ve specifickém jihoslovenském regionu a ukázal přitom na vztah mezi náboženskou vírou a odporem soukromě hospodařících rolníků vůči nucenému združšťevňování. Jeho kolegové Petr Blažek s Laděnou Plucarovou se pokusili na základě dochovaných pramenů, zejména z okresních archivů, o zpřesnění počtu násilně vystěhovaných

příslušníků selských rodin z jejich usedlostí, přičemž dospěli k závěru, že dosavadní odhady, vycházející zejména z pramenů celostátní povahy, jsou pravděpodobně podhodnocené. Osobnosti katolického kněze a teologa, pedagoga, odbojáře, politického vězně a v neposlední řadě soukromého zemědělce Františka Ryby z Heřmanic na Novopacku se věnovala Veronika Halamová z Univerzity Hradec Králové. Na jeho případu se pokusila demonstrovat důslednost, s jakou komunistický režim trestal své ideové odpůrce. Jan Kalous z Ústavu pro studium totalitních režimů poukázal na význam událostí v Čihošti a Babicích jako na důležitý předěl ve vztahu komunistického režimu vůči katolické církvi a soukromým zemědělům. Upozornil přitom také na dosavadní absenci reprezentativní analýzy sociální stratifikace příslušníků komunistických bezpečnostních složek. Na závěr zařadili editoři studii známého československého politika, agrárníka a národohospodáře Ladislava Feierabenda nazvanou „Jak z komunistického kolektivního vlastnictví půdy vytvořit nový systém“, kterou napsal již v roce 1954 v exilu v New Yorku.

V publikaci nechýbí anglické resumé každého příspěvku, seznam zkratk, soupis nejdůležitějších pramenů a literatury a také jmenný rejstřík. Při srovnání s tematicky obdobným sborníkem editorů Petra Blažka a Michala Kubálka (*Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha, Národní zemědělské muzeum – Dokořán 2008) lze tentokrát postrádat srovnávací pohled na situaci zemědělců v okolních komunistických zemích či detailnější přiblížení environmentálních aspektů kolektivizace a jejích důsledků pro současnou podobu českého venkova. Také úvodní studie obecnějšího charakteru nepokrývají celé období, kdy se v českých zemích a na Slovensku násilná kolektivizace zemědělství odehrávala.

Vladimír Březina

SVOBODA, Libor – TICHÝ, Martin (ed.): *Cesty za svobodou: Kuryři a převaděči v padesátých letech 20. století*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, 245 s., ISBN 978-80-87912-15-5.

Od pádu komunistického režimu v Československu přešlo už viac ako štvrtstoročie, no komunistická minulosť zostáva stále živou spoločenskou a politickou témou. Zatiaľ čo s mnohými aspektmi tohto obdobia sa spoločnosť vcelku úspešne vyrovnala, niektoré ju aj naďalej rozdeľujú. Takým diskutabilným fenoménom je napríklad československý „tretí odboj“, ktorému je venovaná novo vydaná kolektívna monografia Ústavu pre štúdium totalitných režimov. Pozostáva zo šiestich štúdií českých a slovenských historikov, ktoré spája spoločná téma takzvaných agentov-chodcov – kuriérov a prevádzáčov, ktorí vykonávali spravodajskú činnosť namierenú proti režimu. Každá zo statí sa zameriava na určitý konkrétny problém a dopĺňa tak mozaiku už vydaných prác.

Príspevok Pavla Vaňka je detailným spracovaním techniky a spôsobu budovania systému stráženia štátnych hraníc. Autor sa zameril na činnosť 12. pohraničnej brigády počas prvých troch rokov jej existencie, kedy vybudovala kontrolný orný pás, drôtené zátarasy a taktiež pracovala na mínovaní a osvetlení danej oblasti, čím sa prevádzáčom značne skomplikoval prechod hranice. Petr Blažek sa zameril na spôsob fungovania výcvikového strediska kuriérov v západonemeckom meste Bruchsal v rokoch 1949 a 1950, pričom svoj text sprevádza detailnými pôdorysmi a náčrtmi vily s krycím názvom „Okopanina“, v ktorej sa prísny výcvik uskutočňoval. Petr Mallota, Jiří Řezníček a Slavomír Michálek vo svojich prácach priblížili protikomunistickú činnosť jedného konkrétneho „agenta-chodca“. Mallota zachytil osud prachatického kuriéra Josefa Ludvíka, ktorý vykonal v Československu celkom šesť spravodajských operácií, niektoré v spolupráci s americkou a britskou spravodajskou službou. Jiří Řezníček sledoval aktivity kuriéra Jana Krála, ktorý

spolupracoval s francúzskou spravodajskou službou a zaoberal sa aj prevádzaním československých občanov na Západ. Článok Slavomíra Michálka je príbehom „agenta-chodca“ Živodara Tvarožka, ktorý svoju spravodajskú činnosť vykonával najmä na území Slovenska. Čiastočne do sféry literárnej histórie náleží posledný príspevok, v ktorom Martin Tichý zoznamuje s životnou a spisovateľskou dráhou Rudolfa Kalčíka, autora známeho románu *Král Šumavy*.

Tretí odboj sa zásadne líšil od predchádzajúcich dvoch. Ťažko ho presne zaradiť,

vymedziť alebo charakterizovať. Bol zložený z mnohých aktivít jednotlivcov, menších a väčších neorganizovaných skupín, poháňaných rôznymi ideologickými či morálnymi pohnútkami. Publikácia *Cesty za svobodu* neaspiruje na komplexné a jednoznačné pochopenie tohto fenoménu, ale pridáva do jeho mozaiky ďalšie zaujímavé príbehy.

Petra Bačová